

ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक !

छात्र प्रबोधन

वर्ष ५ अंक ११

सौर ज्येष्ठ शके १९१९

समाजसुधारक गोपाल गणेश आगरकर

**तबस्मरण संतत स्फुरणदायि आम्हा घडो
तुझ्यासमचि आमुची तनुहि देशकार्यी पडो ।**

ॐ

छात्र
प्रबोधन

वर्ष ५ अंक ११
सौर ज्येष्ठ शके १९१९

इवली शल्ये रुपती खुपती, मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी ने ज्योतिर्जगतात !

संपादक, प्रकाशक
महेन्द्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E., M.Ed.

विवेक पोंक्षे M.Sc., B.Ed.

अनघा लवळेकर M.A., B.Ed.

शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.

मुखपृष्ठ व आतील चित्रे
भास्कर सगर

अक्षर जुळणी

प्रिंट लिंक, पुणे - ५.

संपर्क पत्ता

'छात्र प्रबोधन'

ज्ञान प्रबोधिनी

५१० सदाशिव पेठ,

पुणे - ४११ ०३०.

दूरभाष ०२१२- ४७७६९१

प्रकाशन दिनांक

राष्ट्रीय सौर २९ ज्येष्ठ, शके १९१९

१९ जून १९९७

वर्गणी

भारतात

वार्षिक - रु. १००/- त्रैवार्षिक रु. १८५/-

त्रैवार्षिक - रु. २७५/- आजीवन रु. २०००/-

भारताबाहेर

वार्षिक - २५ डॉलर

• संवाद	२
• 'सुधारक' आगरकर	३
• करून तर पाहा - पाण्याचा तराजू	७
• कविता - पाऊस दे, इतुके तरी	८
• कथा - निकराची झुंज	९
• ओरीगामी - चक्र	१४
• वाचलेच पाहिजे असे काही - डॉ. सलिम अली	१५
• वर्षारंभ समारंभ	१७
• आम्ही रवी उद्याचे अंधार भेदण्याला	२२
• बेंजामिन वेस्ट	२८
• गंमत रंगमंचीय खेळांची	३३
• निवड भवितव्याची	३५
• कविता - रोकावे प्रदूषण	४०
• कोड्यांच्या अंतरंगात - भाग ३	४१
• अभ्यासातील स्वावलंबन-स्वाध्यायाचा अर्थ	४३
• विद्यार्थ्यांच्या विकास चळवळीचे अध्वर्यू होऊ या!	४६
• स्थानिक कार्यालयांचे पत्ते	४८

विविध शिबिरांमुळे हा अंक निघण्यास १९ दिवस
उशीर होत आहे. त्याबद्दल क्षमस्व!

दिशा दाही सोबतीला सर पावसाची ओली, पहाटेची हिरवळ तृणपात्यात साठली.

संवाद

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणीनो,

शाळा सुरु होऊन एव्हाना दोन आठवडे झाले असतील. नवे शिक्षक, नवी पुस्तके, नवीन मित्र या सगळ्याबद्दलची नवलाई संपून रीतसर दिनक्रम सुरु झाला असेल.

सुट्टी चालू असताना केव्हा एकदा सुट्टी संपते अन् शाळेत आपण जातो अशी ओढ निर्माण झालेली असते. अन् शाळा सुरु होऊन १०-१५ दिवस होतायतन् होतायत तोच पुन्हा शाळेचा कंटाळा यायला लागतो. तोच-तोच दिनक्रम नकोसा वाटायला लागतो. सुट्टी मिळायला हवी असे वाटायला लागते. त्यातच एखादी अचानक सुट्टी मिळाली की मग आपल्याला खूप आनंद होतो. पण त्या सुट्टीत भरपूर झोपणं, खेळणं, टि.व्ही पाहणं यापलीकडं फारसं काही घडत नाही. मग रात्री विचार करताना (विचार केलाच तर) सुट्टी फुकट वाया गेली असं म्हणत पुन्हा पुढच्या सुट्टीची आपण वाट बघत राहतो.

असं का होतं? त्याच त्याच गोष्टी करण्याचा आपल्याला कंटाळा येणं अगदी स्वाभाविक आहे. अन् सुट्टीत काय काय करायचं याची यादी स्वतःकडे तयार नसेल तर अचानक मिळालेल्या सुट्ट्याही वाया जातात. म्हणूनच रोजच्या दिनक्रमात नवीन मार्ग शोधत राहिलो, नवीन पद्धती वापरत राहिलो, नवीन काही वाचत राहिलो, पाहात राहिलो, त्यातून जागृत झालेले कुतूहल शमविण्यासाठी शोधत राहिलो तर मग 'नित्य नवा दिस जागृतीचा' व्हायला वेळ लागायचा नाही.

मागच्या आठवड्यात मी सहज एका सभासदाला विचारलं, 'तुला किती मित्र आहेत?' तो मला म्हणाला, भरपूर. 'त्यापैकी गेल्या वर्षभरात किती जणांच्या घरी तू गेलास.' यावर उत्तर द्यायला त्याला खूप आठवायला लागलं. अन् मग त्याने सांगितलं, '२ जणांकडे गेलोय.' हे उत्तर पुसेसं प्रातिनिधिक असेल असं मला वाटतं. शाळा-क्लारसेस-अभ्यास या सगळ्या बंदिस्त दिनक्रमात मित्रांच्या घरी जाणं जवळजवळ संपत चाललंय असं जाणवतं. या वर्षभरात तुम्हाला असं ठरवता येईल का की तुमच्या वर्गातील किमान निम्म्यापेक्षा अधिक विद्यार्थ्यांच्या घरी जाऊन यायचं. घरी जाऊन काय करायचं असा प्रश्न पडलाय का? मित्रांचे छंद, कला पहाणं, त्यांच्याकडून काही शिकून घेणं, त्यांच्याबरोबर खेळणं, अभ्यास करणं, छानसं पुस्तक वाचणं, एकत्र एखादी कलाकृती-पाककृती तयार करणं, त्यांच्या आई-वडिलांशी गप्पा मारणं, असं कितीतरी करता येईल. आपल्या मित्राबद्दल कितीतरी नवीन गोष्टी त्यातून कळतील, त्यावरून मैत्री वाढायला, मित्रांचे वागणे, बोलणे अडचणी समजून घ्यायला नक्कीच मदत होईल. एखाद्या मित्राच्या घरी एकच खोली आहे अन् तरी तो त्याबद्दल कधीही कुरकुरत नाही हे त्याच्या घरी गेल्याशिवाय कळणार नाही. म्हणूनच येत्या वर्षात २५-३०-४० मित्रांच्या घरी जाऊन येईन असा वर्षारंभी संकल्प करता येईल का? यातून वरवरची मैत्री संपून खराखुरा जिवाळा-मैत्री-आपुलकी निर्माण व्हायला मदत होईल. बाकी रोजचे गृहपाठ, घरचा अभ्यास, चालू राहणारच आहे.

तुमचे शैक्षणिक नवीन वर्ष उत्साहाचे, धडपडीचे, आनंदाचे, नवीन काही शिकण्याचे, सर्वार्थाने पराक्रम गाजविण्याचे, संवेदनशीलता जागविणारे, इतरांसाठी काही करण्याची जाणीव वाढविणारे, स्वयंशिस्त अंगी रुजविणारे, स्वातंत्र्याचा खराखुरा अर्थ कळणारे जावो, यासाठी शुभेच्छा!

सस्नेह तुमचा,

(महेन्द्र सेठिया)

‘सुधारक’ – आगरकर -अनिता देशमुख

कऱ्हाडपासून ५ कि. मी. अंतरावर असलेल्या टेंभू या गावी १८५३ साली गोपाळराव आगरकरांचा जन्म झाला. टेंभू गावात शिक्षणाची सोय नव्हती. जोडीला दारिद्र्य होतेच. बुद्धिमान आणि शिक्षणासाठी तडफडणाऱ्या आगरकरांना आपल्या ध्येयपूर्तीसाठी ज्या ज्या संकटांना आणि आपत्तींना तोंड द्यावे लागले त्या कोणत्याही सामान्य माणसाला पेलवणाऱ्या नव्हत्या. करारी, निग्रही, कर्तृत्ववान आगरकर परिस्थितीच्या अग्निदिव्यातून तावून सुलाखून निघाले. १८७८ साली बी. ए. आणि १८८० साली ते एम्. ए. झाले. शिक्षणासाठी कऱ्हाड, रत्नागिरी, अकोला आणि पुणे असा दीर्घ प्रवास त्यांनी केला. एम्. ए. चा अभ्यास करत असताना त्यांची लोकमान्य टिळकांशी ओळख झाली. गुलामगिरी, स्वातंत्र्य, शिक्षण आणि राजकारण याबाबत दोघेही एकाच विचारसरणीचे होते. एम्. ए. झाल्यानंतर आगरकरांना सरकारात सहजपणे बडी नोकरी मिळाली असती. परंतु ब्रिटिशांच्या पारतंत्र्यातून सुटका करून घेण्यासाठी समाजात जागृती निर्माण करणे आवश्यक होते, म्हणून गोपाळरावांनी या कार्यास वाहून घेण्याचे ठरविले.

रत्नागिरीच्या सरकारी शाळेतून शिक्षकाच्या नोकरीचा राजीनामा देऊन विष्णुशास्त्री चिपळूणकर पुण्यास परत आले. समविचारसरणीची नि राष्ट्रप्रेमाने

आज आपल्या या देशास स्वातंत्र्य मिळून पन्नास वर्ष पूर्ण होत आहेत. सर्वच क्षेत्रात प्रगती घडून येत असल्याचे चित्र आज आपल्याला दिसते आहे. पन्नास वर्षांपूर्वीचा भारतीय समाज आणि आजचा भारतीय समाज यांची तुलना केली तर विलक्षण परिवर्तन घडल्याचे दिसून येते. हे सर्व सहजपणे घडलेले नाही. त्याचे सर्व श्रेय भारतात जन्मास आलेल्या संत महात्म्यांनाच दिले पाहिजे. त्यांनी आपले जीवन समाजाच्या नि पर्यायाने राष्ट्रधर्माच्या उद्धारासाठी समर्पित केले. अनिष्ट अशा प्रथा-परंपरांचे समाजातून उच्चाटन करण्यासाठी अनेक अडथळे त्यांना पार करावे लागला. प्रतिकूल परिस्थितीच्या आव्हानास तोंड देऊ शकणाराच समाज सुधारणेचे हे काम हाती घेण्याचे धैर्य दाखवू शकतो. अशाप्रकारचे धैर्य समाजसुधारक गोपाल गणेश आगरकर यांनी दाखविले.

अंगिकारल्या व्रतावरिल नच चळली त्यांनी निष्ठ, ह्यातभर सोसल्या जाहल्या तितक्या हाल-अपेष्टा

३

With Best Compliments From SUNIKEM ENTERPRISES, PUNE.

भारावलेली तीन मंडळी एकत्र आली आणि त्यांनी १८८० साली न्यू इंग्लिश स्कूलची स्थापना केली. अवघ्या चार वर्षांत त्यास मोठ्या शिक्षण संस्थेचे स्वरूप प्राप्त झाले. आणि १८८४ मध्ये डेक्कन एज्युकेशन सोसायटी उदयास आली. १८८५ साली फर्ग्युसन कॉलेज सुरू झाले. आगरकर हे हाडाचे शिक्षक होते. शिक्षक हा राष्ट्रभारणीचे फार मोठे कार्य करू शकतो

राहिला. हाडाचा शिक्षक, विद्वान प्राध्यापक आणि कर्तव्यदक्ष प्राचार्य म्हणून आगरकरांचा उल्लेख करावा लागेल.

शिक्षणक्षेत्रात काम चालू असताना जन समूहात मोठ्या प्रमाणावर जागृती निर्माण करण्यासाठी आगरकर आणि टिळकांनी वर्तमानपत्र काढण्यात पुढाकार घेतला. १८८० पासून मराठी भाषेतील 'केसरी' आणि इंग्रजी भाषेतील 'मराठा'

अशी त्यांची श्रद्धा होती. याच श्रद्धेने त्यांनी या व्यवसायात पदार्पण केले. शिक्षण मातृभाषेतूनच झाले पाहिजे असा त्यांचा आग्रह होता. शिक्षणपद्धतीत जे दुर्लक्ष दिसून येते त्याने आपल्या देशाचे मोठे नुकसान होत असते असे मत यांनी त्या काळात व्यक्त केले होते. १८९२ साली प्रा. आपट्यांच्या निधनानंतर आगरकर फर्ग्युसन कॉलेजचे प्राचार्य झाले. एक उदात्त कर्तव्य म्हणूनच त्यांनी शिक्षणक्षेत्र स्वीकारल्यामुळे विद्यार्थी आणि सहकारी यांच्यापुढे एक आदर्श उभा

यांद्वारे लोकजागृतीचे कार्य जोरात सुरू झाले. आगरकर 'केसरी' तर टिळक 'मराठा' चे संपादक झाले. राजकीय विषयांवर सडेतोड लेख देऊन केसरीकारांनी जनमानसात ब्रिटिश राजवटीची लक्तरे काढली. त्यातील कोल्हापूर प्रकरणामुळे टिळक - आगरकरांना ४ महिन्यांची करावासाची शिक्षा झाली. त्या करावासात आगरकरांनी 'तुरुंगातील आमचे १०१ दिवस' आणि 'विकार विलसित' हे

४ रूढींचे चढले कीट धर्मावर, परजा नीट! सत्याची समशेर धरा, असत्य सारे पार चिरा!

केदार देवगावकर याच्यावतीने छात्र प्रबोधनच्या वैशिष्ट्यपूर्ण वाटचालीस हार्दिक शुभेच्छा!

शेक्सपिअरच्या हॅम्लेट या नाटकाचे मराठी भाषांतर अशी दोन पुस्तके लिहिली. तुरूंगतून सुटल्यानंतर पुण्यातील नागरिकांनी या दोन नेत्यांचे भव्य आणि उत्स्फूर्त स्वागत केले. कालांतराने टिळक आणि आगरकरांमध्ये तात्त्विक बाबींवर मतभेद होण्यास सुरुवात झाली. हे मतभेद मिटविण्यासाठी समर्थ असलेल्या चिपळूणकरांचे १८८२ मध्ये निधन झाल्यामुळे या दोघा विचारवंतांमध्ये तडजोड करू शकणारा कोणी नव्हता, प्रथम राजकीय सुधारणा की सामाजिक सुधारणा, सामाजिक सुधारणांसाठी, अनिष्ट रूढी-परंपरा टिकविण्यासाठी सरकारची मदत घ्यायची की नाही, शिक्षण संस्था चालविण्यासाठी सरकारी अनुदान स्वीकारायचे की नाही, अशा मूलभूत प्रश्नांवर दोघा नेत्यांमध्ये मतभेद निर्माण होऊ लागले. त्याचे पर्यावसान म्हणून आगरकरांनी 'केसरी' चा राजीनामा दिला. 'केसरी' सोडल्यानंतर एक वर्षाने 'सुधारक' चा पहिला अंक निघाला. आपले विचार सरकारपुढे ताबडतोब जावेत म्हणून 'सुधारका'त इंग्रजी मजकूर देण्याचा निर्णय आगरकरांनी घेतला. मराठी मजकूराचे काम आगरकरांनी स्वतःकडे घेतले तर इंग्रजी मजकूर ना. गोखले लिहू लागले. 'सुधारक' काढण्यापूर्वी आगरकरांनी त्यामागचा आपला हेतू एका पत्रकाद्वारे प्रसिद्ध केला. त्यात त्यांनी म्हटले आहे, 'ह जरठ झाड अजून कसे तरी उभे आहे. पण त्यात काही त्राण उरलेले नाही! ते आतून अगदी शुष्क होत आले आहे. त्याचे खोड व फांद्या

डळमळू लागल्या आहेत. याला आता असेच उभे ठेवण्यास व यापासून नवीन शाखांचा उद्भव होऊन यास फिरून नवीनावस्था आणण्यास एकत्र उपाय आहे, तो म्हणजे त्याची खूप खच्ची करून त्यास अर्वाचीन कल्पनांचे भरपूर पाणी घ्यावयाचे! येथे एवढेच सांगितले पाहिजे; की मूळ प्रकृती, भारतीय आर्यत्व न सांडता, या पाश्चिमात्य नवीन शिक्षणाचा व त्याबरोबर ज्या नवीन कल्पना येत आहेत त्यांचा आम्ही योग्य रीतीने अंगीकार करित गेलो, तरच आमचा निभाव लागणार आहे.'

समाजातील जुन्या, बुरसटलेल्या आणि मानवी संस्कृतीस कलंकित करणाऱ्या बालविवाह, विधवा, केशवपन, जातिभेद, अस्पृश्यता यांसारख्या अनिष्ट चालींवर 'सुधारक' मधून आगरकरांनी सडेतोड टीका केली. 'सोवळ्याची मिमांसा', 'सोवळ्या आवळ्याची पुरवणी' यासारख्या लेखांतून त्यांनी या अनिष्ट चालींतील फोलपणा व्यक्त केला. संततिनियमन, उत्पादक उद्योगास प्राधान्य, स्वावलंबनाचा पुरस्कार, वैज्ञानिक दृष्टीकोन विकसित होण्यावर भर, इत्यादी विषयांवर शंभर वर्षांपूर्वी त्यांनी मांडलेले विचार आजही मार्गदर्शक ठरतात. आगरकरांनी स्त्रियांच्या स्थितीसंबंधी व त्यांच्या हक्कासंबंधी 'स्त्रियांना चरितार्थ संपादक शिक्षण देण्याची आवश्यकता,' 'स्वयंवर', 'मुलांइतकीच मुलींच्या शिक्षणाची आवश्यकता' अशा अनेक लेखांतून आपले विचार मांडले.

पुण्यस्मरणी आज जाणुनी कार्य त्यांचे दिव्य, उभारिले पाहिजेच आपण त्यांचे स्मारक भव्य! ५

मंदार देवगावकरतर्फे प्रबोधकांना बलसंपन्न व आरोग्यपूर्ण वाटचालीसाठी शुभेच्छा!

आगरकरांचे लेखन प्रामुख्याने तात्त्विक विचार मांडणारे होते. प्रवाही वाक्यरचना, नेमकी शब्दयोजना आणि कल्पकता ही आगरकरांच्या लेखणीची वैशिष्ट्ये!

‘सुधारक’ च्या काळात समाज मनावर धर्माचा-रूढीचा जबरदस्त पगडा होता. त्यामुळे लोकांचा प्रखर विरोध त्यांना होऊ लागला. निरीश्वरवादाचा पुरस्कार करणारे, वर्णश्रम-जातिसंस्था यावर घणाघाती घाव घालणारे ‘सुधारक’ हे पत्र समाजाला पेलवले, मानवले नाही. वैज्ञानिक कार्यकारण भावना अभिप्रेत असलेला बुद्धिप्रामाण्यवाद समजावून सांगणे हे आगरकरांचे प्रमुख ध्येय होते. यातून भाबड्या समजुती पालटाव्यात. कार्यकारणभाव जाणून घेण्याची वृत्ती निर्माण व्हावी व गैरसमजुती लक्षात घेऊन त्यात सुधारणा व्हावी हा त्यांचा उद्देश होता. मात्र त्यासाठी त्यांनी स्वतःच्या पत्नीच्या विचारस्वातंत्र्यावरही घाला घातला नाही.

गोपाळरावांचा विवाह झाल्यानंतर एक दिवस न्यू इंग्लिश स्कूलात ते तास घेत असताना एक मुलगा उभा राहिला नि म्हणाला,

‘सर, एक शंका विचारू?’

‘विचार. बेलाशक विचार.’

‘सर, काल जोगेश्वरीच्या देवळात मिसेस आगरकरांना, ओटी भरताना आम्ही पाहिलं.’

‘बर मग?’

‘आपण मूर्तिपूजा थोतांड मानता, धार्मिक रूढींवर टीका करता....’

‘बरोबर. पण मी म्हणजे मिसेस

आगरकर नाही. नवरेपणाच्या जोरावर माझी मतं तिच्यावर लादू की काय?’

‘पण पैसे तर आपण दिलेत.’

‘होय बाबा, आपल्या स्त्रिया आर्थिक दृष्ट्या परावलंबी आहेत त्याला मी काय करू?’

स्त्रियांनी स्वावलंबी होणं अत्यंत गरजेचं आहे असे आग्रही मत ते मांडत. त्यासाठी त्यांनी स्वतःच्या पत्नीला सुशिक्षित केले.

सुधारणेचे निश्चित ध्येय समोर ठेवून आगरकर आयुष्यभर कार्य करीत राहिले. आपल्या बुद्धीस जे पटत नाही त्याचा त्यांनी कधीही स्वीकार केला नाही किंवा त्यासाठी तडजोडही केली नाही. तर्कशुद्ध विचारसरणी, कडक तत्त्वनिष्ठा, स्वार्थत्यागी जीवन या गुणांमुळे आगरकर अद्वितीय ठरले. लोकांकरिता, लोकांमध्ये राहून, लोकांवरच सडेतोड टीका करण्याचे धारिष्ट्य त्यांच्या ठायी होते. त्यांनी आपल्या ऐहिक जीवनाची परवड करून घेतली, पण शेवटच्या क्षणापर्यंत आपल्या वैचारिक जीवनाचा अंत होऊ दिला नाही. उलट महाराष्ट्राच्या वैचारिक जीवनाचा दीप त्यांनी प्रज्वलित केला. दम्याच्या विकाराने अकाली मृत्यू पावलेल्या आगरकरांचा विज्ञाननिष्ठ, बुद्धिप्रामाण्यकारी दृष्टिकोन समाजात रूजविणे हीच त्यांना खरी आदरांजली ठरेल.

▣

अनिता देशमुख

‘केदार’, २/१० एरंडवणा,

कर्णे रोड, पुणे ४११००४.

६ | स्वावलंबने गुलामगिरीची कोंडी फोडावी! स्वतंत्र होऊनि अतुल, चिंतन कीर्ति जोडावी !!

With Best Compliments From JAISONS ENGINEERING TECHNOLOGY PUNE.

करून तर पाहा

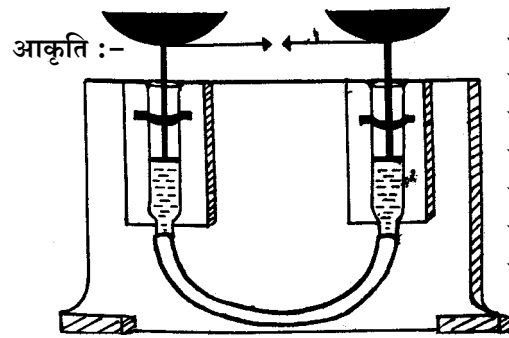
पाण्याचा तराजू

कु. प्राजक्ता जोशी, ज्ञा. प्र.प्र. ७ वी.

तत्त्व :- पाण्याचे दोन स्तंभ जर पाण्याने जोडलेले असतील तर एका स्तंभावर पडणारा दाब दुसऱ्या बाजूस पारेषित होतो.

साहित्य :- ३० सें.मी. लांब व २० सें.मी. रूंद लाकडी फळी, लाकडाच्या एकूण दोन पट्ट्यांच्या दोन डब्या, पत्र्याचा बाण, प्लॅस्टिकची एक नळी.

कृति :- ३० सें.मी. लांब वा २० सें.मी. रूंद लाकडी फळी घ्या. दोन लाकडी पट्ट्यांचा आधार देऊन ती उभी करा. यानंतर, लाकडाच्या छोट्या छोट्या दोन पट्ट्या या फळीवर एकमेकांपासून १५ सें.मी. अंतरावर बसवा. या दोन ठिकाणी इंजेक्शनच्या दोन सारख्या व्यासाच्या दोन सिरीन्ज घट्ट बसवायच्या आहेत. म्हणून प्रत्येक जोडीच्या दोन पट्ट्यांमधील अंतर सिरीन्ज घट्ट बसेल इतके म्हणजे सिरीन्जच्या व्यासाएवढे ठेवा. जरूर पडली तर जाड कागदाचे किंवा पुट्ट्याचे छोटे तुकडे पॅकिंग म्हणून वापरा. प्रत्येक सिरीन्जच्या नळीचे वरचे तोंड बरोबर फळीच्या कडेला येईल अशाप्रकारे त्या नळ्या पट्ट्यांत बसवा. यामुळे, तराजूच्या तागड्या वर खाली होत असता त्यांना फळीचा अडथळा होणार नाही. प्लॅस्टिकच्या किंवा पत्र्याच्या दोन डब्या तागड्या म्हणून वापरा. दर्शक म्हणून पुठ्याचे किंवा पत्र्याचे बाण कापून प्रत्येक तागडीला चिकटवा. ज्यावेळी देन्ही तागड्या एकाच पातळीवर येतील त्यावेळी दोन्ही बाणांची टोके बरोबर एकमेकांसमोर बसवा. तागड्या व बाण चिकटवण्यासाठी फेविकॉल वापरा. दोन्ही दट्टे काढून सिरीन्ज प्लॅस्टिकच्या नळीने जोडा. सिरीन्जमध्ये पाणी ओता. एका सिरीन्जमधील पाणी नळीवाटे दुसऱ्या सिरीन्जमध्ये जाईल. दोन्ही सिरीन्ज अर्ध्यापर्यंत भरल्या पाहिजेत. पाण्याच्या पातळीपर्यंत दट्टे बसवून दर्शक समान पातळीवर आहेत याची खात्री करून घ्या. एका तागडीत वस्तू वा दुसऱ्या तागडीत वजन टाकून हा तराजू वापरता येईल.

काळजी :- फळीच्या तीन कड्यांना लाकडी पट्ट्या बसवून त्यांच्या मधून एक काच सरकवून ठेवली की धुळीमुळे हा तराजू खराब होणार नाही. दोन्ही सिरीन्जमध्ये हवेचा दाब अजिबात नको.

अज्ञानाचा तिमिर लोपवू, विद्येला जागवू। आंधळ्या रूढींना घालवू, जनमनी ज्योत उजळवू ॥ ७

प्रायोजक : विश्वकुमार विश्वनाथ आर्किटेक्ट्स प्रा. लिमिटेड, पुणे.

पाऊस

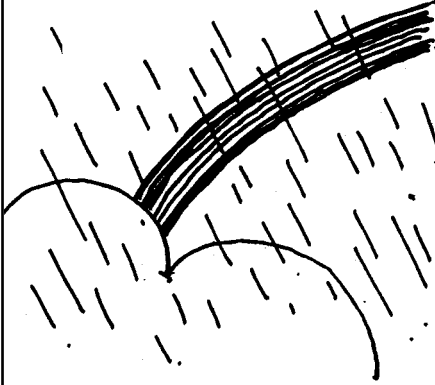
ढगांच्या ओड्याने
आभाळ वाकले
त्याच्या ओल्या स्पर्शाने
सारे रान थरारले

सूर्याचे किरण
पाण्या भेटायला येती
डोंगराच्या कडेवर
इंद्रधनु साकारती

ढगातले पाणी
मातीला मिळाले
रंग तिचाच घेऊन
नदीत मिसळले

काळ्या ढगाला पाहून
मोर नाचू लागला
त्याला पाहायला
सूर्य हळूच डोकावला

मुग्धा देशपांडे
'ऊर्मी' हस्तलिखित

दे इतुके तरी

नसेल जरि मम भाळी लिहिले
निरखायाचे तुझे चंद्रमुख
दे इतुके तरि -जन्मभरी मी-
सेवावे तव स्मरणाचे सुख

लौकिकांतल्या धनमानाहुन
श्रेष्ठ तुझ्या प्रेमाची पदवी
त्या प्रेमाच्या अभिलाषेची
उरी अखंडित ज्योत जळावी

जीवनयात्रेमधि शिणल्यावर
विश्रांतीचे क्षण लाभावे,
'प्रवास अवघा पुढेच उरला'
मनास याचे भान असावे.

कधी सहजनी, स्नेहमीलनी
वेड्यापरि मी जाता रमुनी
'तव सेवेचे भाग्य न माझे'
स्मरुनि आसवे यावी नयनी.

जागेपणि वा शयनी, स्वप्नी
या ध्यासाचे मिळो मला सुख,
नसेल जरि मम भाळी लिहिले
निरखायाचे तुझे चंद्रमुख

कवि - रवींद्रनाथ टागोर
अनुवाद - संजीवनी मराठे

८ | या कवितेने हिरावले जर जीवनातले असेल काही, क्षण असले हे अनंत हस्ते भरपाईस्तव दिले तिनेही.

प्रायोजक : महाराष्ट्र अँगिकल्चर बायोटेक, पुणे 30.

निकराची झुंज

- शैलजा देशमुख

१९ जून १९६४. हवा कशी स्वच्छ मोकळी होती. हौस्टेनमधील उद्योगपती श्री. एड् हॉर्न, त्यांची पत्नी डायना आणि त्यांची पाच मुलं असे सर्वजण समुद्रसफरीसाठी निघाले होते. गेली तीन-चार वर्षे सर्वांनी मिळून सुट्टीत सहलीला जायचं, हा बेत ठरत होता. अन् मोडत होता. यावर्षी मात्र आपली सर्व कामं बाजूला ठेवून चांगले दोन-तीन महिने समुद्रसफरीला जायचं असे हॉर्न यांनी ठरवलं होतं. पंचवीस वर्षांची जुनी पण भक्कम, छान डागडुजी केलेली एक बोट श्री. हॉर्न यांच्या मालकीची होती.

प्रवासाचे पहिले दिवस कसे स्वप्नवत् मजेत गेले. खायचं-प्यायचं, मासे पकडायला गळ टाकून बसायचं, झालंच तर पोहणं, मोकळ्या सूर्यप्रकाशात डेकवर पहुडणं यात दिवस कसा संपायचा हेच कळायचं नाही. संध्याकाळ झाली की किनाऱ्यावरच्या कुठल्यातरी बंदरात मुक्काम करायचा, मनसोक्त भटकायचं असे मोठे छान दिवस होते ते!

प्रवासाचा १८ वा दिवस उजाडला; त्यावेळी ते कॅराबेली नावाच्या छोट्याशा मच्छीमारी खेड्यात होते. उद्या 'टारपॉन स्प्रिंग्ज' कडे प्रयाण करायचं- असा त्यांचा बेत होता. प्रवासाचा हा मोठा

टप्पा होता. जवळजवळ १६ तासांचा. संध्याकाळी निघालं तर दुसऱ्या दिवशी दिवसाउजेडी मुक्कामाला पोहोचू असा एड् व डायनाने विचार केला. कारण नवीन बंदरात मोठ्या मुक्कामाला जायचं तर दिवसा पोहोचलेलं बरं!

प्रवासाला निघायची वेळ आली अन् ११ वर्षांच्या जेरोल्डला उलट्यांचा त्रास! कॅराबेली हे छोटंसं खेडं. गावातले एकुलते एक डॉक्टर त्यावेळी नेमके गावाला गेले होते. काय करावं ते डायनाला सुचेना. शेवटी त्यांनी हौस्टेनला आपल्या फॅमिली डॉक्टरना फोन केला. डॉक्टरांनी काही औषधं सुचवली आणि ते म्हणाले,

“हे बघ डायना, तिथे खेड्यात राहण्यापेक्षा तुमच्या बेताप्रमाणे 'टारपॉन स्प्रिंग्ज' ला लवकर पोहोचलात तर तिथे भरपूर डॉक्टर आहेत.”

म्हणून त्या दिवशी संध्याकाळी हॉर्न कुटुंब पुन्हा प्रवासाला निघालं. संध्याकाळचे सोनेरी किरण डेकवर पसरले होते. वातावरण प्रसन्न होतं. 'जेरोल्ड' ला घेऊन डायना खालच्या मजल्यावरील केबिनमध्ये गेली. बाकीची मुलं वर डेकवरच हुंदडत होती. दहा वर्षांचा छोटा बिली बडबडत, खिदळत आपल्या बाबांना बोट चालवण्याचा कामात मदत करित होता. चौदा वर्षांची कविमनाची ज्यो चंद्रोदय पाहण्यात हरवून केली होती. पाच वर्षांची मेलिसा आणि तीन वर्षांचा टेक्स यांचा डाव रंगात आला होता. पुढे येणाऱ्या अघटिताची चाहूल कुणालाच लागली

पिंजुनिया आयाळ गर्जती लाटा भवताली, प्रचंड भिंगापरि फुटते जळ आदळुनी.

९

प्रायोजक : कौशिक एंटरप्राईजेस, पुणे - ३८.

नव्हती.

हळूहळू हवेत होणारा बदल सुरुवातीला कुणालाच जाणवला नाही. मेक्सिकोच्या प्रवाहपट्ट्यात वादळे नेहमीच अचानक टपकतात. लाटांमधील बदल इतका सूक्ष्म होता की एडूला तो जाणवलाही नाही. पावसाचं लक्षण नव्हतं. ना ढगांचा गडगडाट होता ना विजांचा चमचमाट! माथ्यावरती शीतल चांदणं पसरलं होतं. आणि अचानक ---- समुद्रात उंच उंच लाटा उसळू लागल्या. आणि एखाद्या हातोड्याने घणाघाती आघात करावेत तशा बोटीवर त्या आदळू लागल्या. मागे परत फिरावं असा एक विचार एडूच्या मनात आला. पण लाटांच्या विरुद्ध दिशेने मागे फिरणं हा विचारही आत्मघाताचा होता.

इकडे खालच्या केबिनमध्ये 'जेरॉल्ड' जवळ बसलेल्या डायनाला लाटांचा परिणाम तीव्रतेने जाणवू लागला. भयभीत झालेल्या जेरॉल्डला 'घाबरू नकोस बाळा' असं म्हणत घट्ट जवळ घेऊन ती वरच्या बर्थवर चढली. थोड्याच वेळात बिली पळत खाली आला.

“मम्मा, जेरॉल्डचा ताप उतरला का गं?” डायना काळजीच्या स्वरात म्हणाली, “नाही रे बिली, ताप थोडा वाढलेलाच वाटतोय.”

“मम्मा, हा गालिचा का ग ओला झालाय?” - बिलीने ओरडून विचारले.

डायनालाही समजेना काय झालं ते! एवढ्यात तिला पाण्याचा ग्लास खाली आडवा पडलेला दिसला. “अरे बिली,

मघा जेरॉल्डला औषध पाजताना ग्लास कलंडला वाटतं माझ्या हातून!

आणि हे बघ बिली, जेरॉल्डला त्रास देऊ नकोस. चल निघ वर. बाबांजवळ जाऊन बसं.”

थोड्या वेळाने डायना बर्थवरून खाली उतरली. पाहाते तर काय घोटा बुडेल इतकं पाणी केबिनमध्ये साठलं हातं. तिच्या मनाचा थरकाप उडाला. पळतपळत वर जाऊन ती जोरात ओरडली “एडू, अरे आपण बुडतोय!”

त्याचा विश्वासच बसेना. “हे बघ डायना, घाबरू नकोस. खाली जाऊन तळात असलेले पाणी बाहेर टाकणारे पंप तपासून बघ.”

डायना पळत खाली आली. रांगतरांगत तळाकडे गेल्यावर तिथे पंप दिसला. “आवाज तर चालू असल्यासारखा येतोय.” ती ओरडली, “मग तिथली रबरी नळी तपासून पाहा. तिच्यात काही क्वररा तर अडकलेला नाही ना?”

मोठ्या प्रयत्नाने तिने ती रबरी नळी उघडली आणि काय दुर्दैव! नळी पंपाला जोडणारा क्लॅम्प तिच्या हातून निसटला. आता ती रबरी नळी पंपावर तिला हातानेच दाबून धरण्याची वेळ आली. लाटांच्या तांडवात बोट जोरजोराने हेलकावे खात होती. जवळच असलेल्या कपाटातील अन्नाचे हवाबंद डबे धडाधड खाली पडून तिच्या अंगावर आदळू लागले, पण रबरी नळीतील हात ती काढू शकत नव्हती. अरे देवा, कुठल्या मुहूर्तावर या प्रवासाला सुरुवात केली

कोण जाणे! वैऱ्यावरसुद्धा येऊ नये असा प्रसंग त्यांच्यावर कोसळला होता. विक्राळ सागराच्या लाटांवर हेलकावणाऱ्या त्यांच्या बोटीची अवस्था वावटळीत सापडलेल्या एखाद्या छोट्या पानासारखी झाली होती.

वरती एड्ने मोठ्या धीराने किनाऱ्यावरील सुरक्षा-दलाशी संपर्क साधला. “सर, आमची बोट बुडते आहे.” आपल्या बोटीचे समुद्रातील स्थान सांगून तो ओरडला “कृपया लवकर मदत पाठवा.”

नंतर बोटीची स्वयंचलित यंत्रणा चालू करून तो डायनाच्या मदतीला धावला. खूप धडधड करूनही बोटीत येणारे पाणी ते थांबवू शकत नव्हते. शेवटी पंप बंद पडला हे पाहिल्यावर मात्र त्यांचा धीर सुटला. एड् डायनाला धीर देत म्हणाला “अजून आपण इथून बाहेर पडायचा प्रयत्न करूया.”

वरती ज्योने मोठ्या धीराने, प्रसंगावधान राखून आपल्या धाकट्या दोन भावंडांना लाइफ जॅकेट बांधले. बिचारा तापाने आणि भीतीने थरथर

कापत होता. त्याची अवस्था पाहून डायना घाबरून गेली, तिचे स्वतःचे लाइफ-जॅकेट तिच्या हातून निसटले. बिली किंचाळला-“ममी तुझं लाइफ-जॅकेट! लवकर चढव अंगावर!”

धडपडत सगळे वरच्या मोकळ्या डेकवर आले. तिथेही आता पाणीच पाणी झाले होते. छोटा टेक्स आणि मेलिसा भीतीने रडू लागले. एक अवाढव्य, राक्षसी लाट बोटीवर चालून येत होती. डायनाने टेक्स आणि मेलिसाला घट्ट कुशीत घेतलं. तर एड्ने डोनरच्या आकाराची छोटी लाइफ-बोट काढली व प्रत्येकाचे लाइफ जॅकेट तिला बांधून टाकले. ती छोटी लाइफ बोट चहूबाजूंनी लाटांच्या तडाख्यात सापडली होती. पण सर्वजण एकत्र तरंगत होते. डोक्यासमोर बुडणाऱ्या आपल्या बोटीकडे ते सर्वजण असहायपणे पाहात होते.

सुखदुःखाचे ऊन थंड श्वास, आशानिराशांच्या अंतरंगातील अदम्य विश्वास.

११

प्रायोजक : मे. आर. डी. वीरकर आणि कं. वीट कारखानदार. सिंहगड रस्ता, पुणे

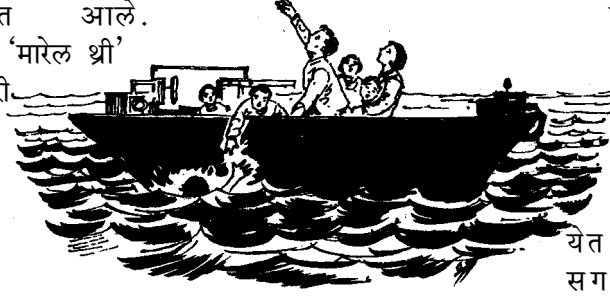
इकडे सेंट पीटर्सबर्गच्या सुरक्षा दलाच्या रेडिओ-स्टेशनवर एड्चा संदेश मिळाला होता. ताबडतोब एक हेलिकॉप्टर शोधमोहिमेवर पाठवण्यात आले. त्याचवेळी 'मारेल श्री' ही मच्छिमारी बोट समुद्रातील आपली कामगिरी आटोपून परतीच्या प्रवासाला निघाली होती. तिलाही मदतीसाठी सज्ज राहाण्यास सांगण्यात आले.

अक्राळविक्राळ समुद्राच्या लाटांवर हॉर्न कुटुंबियांना एक एक क्षण भेडसावत होता. थंडी आता हाडांपर्यंत पोहोचली होती. आता आपण जगणार की नाही असे निराश विचार मनात यायला लागले. मुलांचं मन रिझवण्यासाठी डायनाने गायला सुरुवात केली. मधूनमधून ज्यो विनोद सांगत होती. तरीही रात्र सरता सरेना.

सूर्य उगवला. सगळ्यांना थोडं हायसं वाटलं. इतक्यात ज्योचं लक्ष टेक्सच्या हाताकडे गेलं. त्याता हात पूर्ण निळाकाळा पडला हाता. टेक्सच्या बोटांवर ओठांनी चोळून उष्णता आणण्याचा प्रयत्न तिने केला. पण व्यर्थ! नंतर तिचं लक्ष स्वतःच्या हातांकडे गेलं तर तेही निळेकाळे पडले होते. रात्रभर ते एकमेकांना धीर देत होते. 'आता उजाडेल, कुणीतरी आपल्या

मदतीसाठी येईल. धीर सोडायचा नाही. फक्त सकाळपर्यंत!' पण आता मात्र ज्योचा धीर सुटला.

इतक्यात आकाशात दूरवर एक ठिपका दिसला. एक विमान जवळजवळ येत होतं. सगळ्यांना

हायसं वाटलं आपले हात हालवत, जोरजोराने ओरडून त्यांनी लक्ष वेधून घेण्याचा प्रयत्न केला पण हाय! ते विमान तसंच दूर गेलं. आपण एकत्र असल्यामुळे दुरून होडीसारखं दिसत असेल म्हणून ज्यो, जेरॉल्ड आणि बिली हे सुटेसुटे पोहू लागले.

थोड्यावेळाने बिली, जेरॉल्ड, ज्यो पुन्हा परत आले. तेवढ्यात बिली किंचाळला. "मम्मी....मला पोहता येत नाहीये गं!" ज्योने त्याचा हात पकडण्याचा प्रयत्न केला. आणि ती भयभीत झाली. बिलीच या हातावरचं मांस कुरतडलं गेलं होतं. तिथे होतं फक्त हाड! ज्योने हळूवारपणे बिलीला पकडून तराफ्याकडे आणलं. बिलीच्या हाताची अवस्था बघून सगळे जण घाबरले. "मम्मी, माझ्या हाताला काय झालं गं?"

"घाबरू नकोस बेटा. अरे लाइफ-जॅकेट घासलं गेल्यामुळे असं झालं असेल." डायनाने बिलीची समजूत काढली खरी. पण

सत्य मनोमन सगळ्यांनाच समजलं होतं. जवळपास कु ठेवरी शार्क असणारा - त्यांचंच हे काम.

एका हाताने बिलीला घट्ट पकडून ती ओरडली, “पोरांनो ऐकू येतंय ना? - विमानाची घरघर ऐकू येतेय. नीट नजर ठेवा.”

“मम्मी, माझा श्वास गुदमरतोय गं! किती घट्ट पकडून ठेवलंयस. “ठीक, बिली, घाबरू नकोस हं राजा!” डायना एकीकडे बिलीला समजावत होती.

इकडे कमांडर जॅक आर्ने या कुटुंबियांची सुटका करण्याच्या मोहिमेवर निघाला होता. तीन तासांच्या टेहळणीनंतर ‘मारेल श्री’ त्याला दिसली. काही मैलांवर बुडालेल्या बोटीचे अवशेषही त्याला दिसले. ‘हॉर्न कुटुंबियांना जलसमाधी मिळाली की काय?’ त्याच्या मनाचा थरकाप उडाला. त्याने विमान खाली घेऊन धिरट्या मारायला सुरुवात केली.

“सर, सर, ते पहा तिथे काय आहे!” त्याचा एक सहकारी ओरडला. खाली पाहाताना भीतीने आर्नेच्या पोटात गोळा आला. कसेबसे तरंगणारे हॉर्न कुटुंबीय अन् त्यांच्या भोवती अनेक शार्क मासे! आर्ने परत मागे फिरला व ‘मारेल श्री’ ला घेऊन परत आला.

सगळ्यात प्रथम बिलीला वर घेण्यात आले. बिलीची अवस्था पाहून सगळे हळहळले. एक एक करून सर्वांची सुटका करण्यात आली. छोटा टेक्स थंडीने व भितीने पांढरा-फटक पडला हाता. त्याला धड श्वासही घेता

येत नव्हता. डायनाही खूप थकली होती. पण आपल्या मुलांना बरे वाटावं म्हणून तिची धडपड चालू होती. दुपारी हेलिकॉप्टरच्या साहाय्याने एक एक करून सर्वांना हॉस्पिटलमध्ये पोहोचवण्यात आले. टेक्स, जेरॉल्ड आणि बिली तिघांची अवस्था फारच गंभीर होती. संध्याकाळी टेक्स व बिलीला दुसऱ्या मोठ्या हॉस्पिटलमध्ये हलवण्यात आले. डायना आणि एड डॉक्टरांना सारखं विचारत होते-

“डॉक्टर, कसे आहेत ते दोघं?”

“सॉरी डायना. पण मी जे काही सांगणार आहे ते धीराने घ्या!”

“काय डॉक्टर, ते दोघेही?”

“होय-----दोघेही देवाघरी गेले.”

हॉर्न कुटुंबियांना शोक आवरेना. किती मजेत सर्वजण एकत्र सहलीला निघाले- अन् हे काय होऊन बसलं? बिलीचा हात शार्क माशांनी खाल्ला हे त्याक्षणी कुणालाही कळलं नाही. छोट्या टेक्सने तर अजून आईबाबांच्या छत्राशिवाय बाहेरचं थोडं सुद्धा जग पाहिलं नव्हतं. बोटीला अचानक काय झालं हेही कुणालाच कळलं नाही. हॉर्न कुटुंबिय आता हौस्टनमध्ये परत आले. दोन मुलांच्या मृत्यूचं दुःख अजूनही ते विसरलेले नाहीत. फक्त एकच आनंदाची गोष्ट - पुढच्याच वर्षी डायनाने एका मुलाला जन्म दिला. जणू त्याच्या रूपानं टेक्स वा बिलीनेच जन्म घेतला होता.....

▣

शैलजा देशमुख

गुरूराज सोसायटी, पद्मावती, पुणे ३७.

सांज नभाच्या गूढ शलाका काही धूसर, निळ्या पर्वती लाटांमधले गहन जगाच्या जन्माचे स्वर. १३

चि. ऋषिकेश कुलकर्णीकडून प्रबोधकांना शुभेच्छा !

कागद : आकर्षक रंगाचा जाडसर पण घडी घालता येणारा असावा.

१. १३ X ७।। सेंमी. आकाराचा कागदाचा मध्य काढून त्याचे कोपरे मध्य रेषेपर्यंत दुमडावे.

२. खालील पट्टी वर दुमडावी.

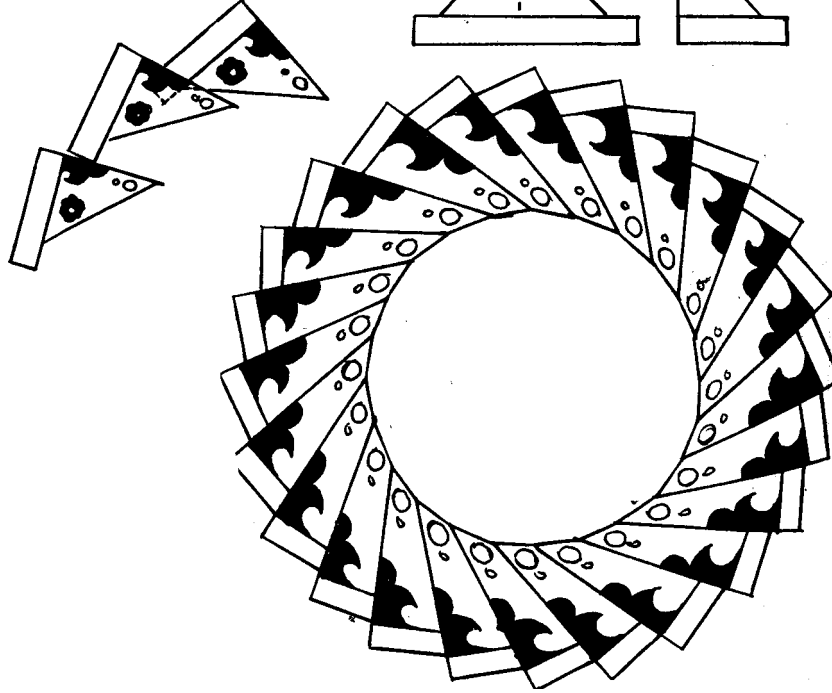
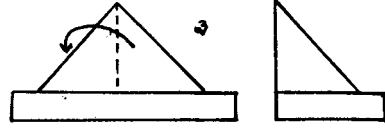
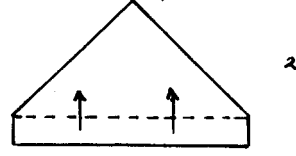
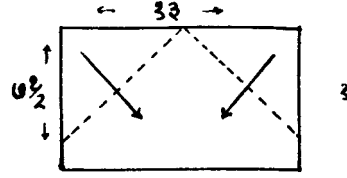
३. मागील बाजूने घडी घालावी व २ मध्ये दुमडलेली पट्टी बाहेरील बाजूस येईल असे पाहावे.

४. तयार घडी.

तयार घड्या एकात एक गुंतवून चक्र तयार होईल. जुने पत्ते वापरूनसुद्धा हे चक्र तयार करता येईल.

ओरिगामी-चक्र

- इंदुताई टिळक

१४ निळा निळासा हिवा सागर, कळ्या फुलांचे झुलते आगर, दरीगिरीचा उनाड वारा, उरात फुटतो अमृत पाझर.

प्रायोजक : स्वस्तिक बिल्डर्स(अनिल लोंढा, राजेंद्र गोठी) मखमलाबाद नाक्याजवळ, नाशिक □ ७३५६६०

‘एक घास काऊचा, एक घास चिऊचा’ हे ऐकतच आपल्यापैकी प्रत्येकजण मोठा होत असतो. पक्षी आणि प्राणी हे आपल्या जीवनाचे लहानपणापासूनचे साक्षीदार. आपले रोजचे कंटाळवाणे जीवन या पक्ष्यांमुळे कितीतरी आनंददायी होत असते. अशाच एका चिमण्याचे निरीक्षण करता करता संपूर्ण पक्षीजगताचा अभ्यास करण्याचा ध्यास घेतलेले पक्षीतज्ञ डॉ. सालीम अली यांचे हे चरित्र. लेखिका वीणा गवाणकर यांनी त्यांचेच नाव पुस्तकाला दिले आहे.

आज आपल्या सगळीकडे वृक्षारोपण, वृक्षसंवर्धन या गोष्टींचे महत्त्व वारंवार पटविण्यात येत आहे. कारण मानवाचे संपूर्ण जीवन निसर्गावर अवलंबून आहे. डॉ. सालीम अलींनी पक्षीजगताचा अभ्यास करित असताना चाळीस पन्नास वर्षांपूर्वीच याचे महत्त्व लोकांना पटविण्याचा प्रयत्न केला होता.

रानावनात, कडेक पाऱ्यात, उन्हातान्हाची पर्वा न करता डॉ. सालीम अली यांनी आपले संपूर्ण जीवन या कार्यासाठी वाहून घेतले होते. शिक्षण, नोकरी, एक सुरक्षित जीवन हा सरधोपट मार्ग सोडून त्यांनी पक्षीनिरीक्षणाचा ध्यास घेतला होता. जंगलात तळ ठोकून, पक्ष्यांचा शोध घेऊन, पक्ष्यांचा अभ्यास करून, त्यांच्या जातींची नोंद करण्याचे महत्त्वपूर्ण काम यांनी सातत्याने केले. ध्येयवेडी माणसे ही सामाजाच्या दृष्टीने बहुदा उपेक्षित असतात. त्यांना त्यांचा प्रवास हा बहुतेक वेळी एकट्यानेच

वाचलेच पाहिजे असे काही

- सुषमा निसळ

करावा लागतो. परंतु डॉ. सालीम अली हे मात्र याबाबत भाग्यवान ठरले. त्यांची पत्नी त्यांची खरी ‘सहचारिणी’ होती. तिने त्यांच्या छंदाला सर्वतोपरी प्रोत्साहन दिले; साथ दिली. जंगलात तंबू ठोकून राहण्याची जेव्हा वेळ यायची तेव्हा तिथली सर्व व्यवस्था त्या घरच्यासारखी ठेवीत. दुर्बीण, बंदूक, कॅमेरा घेऊन त्यांच्याबरोबर जात असत. सालीम अली किहीम येथे ‘बाया’ पक्ष्यांचा घरटी विणण्याचा उद्योग जवळून बघण्यासाठी आणि निरीक्षणासाठी गेले असता एक झाडावर ते बैठक घालून तासन् तास बसत असत. बाया नर घरटी बांधतात आणि ‘मादी’ त्या घराची पाहणी करून पसंती नापसंती दर्शवितात याचे फार सुरेख वर्णन ह्या पुस्तकात

निळ्याभोर रानामधी मोर निळे उतरले, अंगणात मोगऱ्याला चंद्रतारे लगडले.

१५

प्रायोजक : नातू चॅरिटेबल ट्रस्ट, पुणे

वाचायला मिळते.

अविकसित भागात पक्षीनिरीक्षणाची मोहीम पार पाडताना अनेक अडचणींना त्यांना तोंड द्यावे लागायचे. कच्चे रस्ते, पाऊस पडून चिखल झाला, की गाडी त्यात रूतून बसायची. पण या सर्वांवर मात करून ते इच्छित स्थळी पोहोचत. आपला पक्षीनिरीक्षणाचा आणि त्यांच्या अभ्यासाचा कार्यभाग पार पाडत असत. त्यांचे हे पक्षीनिरीक्षणाचे कार्य दिवसेंदिवस इतके लोकप्रिय होत गेले की, 'स्थलांतरित पाहुणे आले का?' 'पावसाळ्याची वार्ता आणणारे पक्षी मुंबईत आले का?' अशी विचारणा सालीम अलीकडे व्हायची. सालीम अलीचा मोठ्या गौरवाने 'लिटिल बर्डमॅन ऑफ इंडिया' असा उल्लेख केला जातो. पक्ष्यांच्या अभ्यासासाठी डॉ. सालीम अलींनी केलेली प्रत्येक मोहीम म्हणजे धाडसाची, साहसाची कहाणी आहे. 'हनी गाइड' ही दुर्मिळ होत चाललेली पक्षीजात शोधताना ते एका विचित्र अपघातातून बचावले. अनेक दुर्मिळ पक्षी वाचवून त्यांचे जतन करण्याचे अवघड काम त्यांनी केले आहे, हे पुस्तक वाचताना आढळून येते.

भारतातील अभयारण्ये ही त्यांची देशाला सर्वात मोठी देणगी आहे. पक्षी निरीक्षणासाठी ते ज्या ज्या ठिकाणी हिंडले त्या त्या ठिकाणी त्यांनी निसर्ग संरक्षणाचा, प्राणिसृष्टी जतनाचा आग्रह धरला. अनेक ठिकाणी अभयारण्ये घोषित झाली ती त्यांच्या प्रयत्नांमुळेच.

एकाच विषयाचा ध्यास घेऊन सतत

पाठपुरावा करित राहणे ही सामान्य माणसाच्या आवाक्यातील गोष्ट नाही. त्यासाठी वेगळीच मानसिक शक्ती असावी लागते. डॉ. सालीम अली कायम पक्षी जगतातच विहार करित असत. त्या संबंधीची पुस्तके वाचत. कोणत्याही पक्ष्याची शाीळ ऐकून त्याची जात सांगू शकत असत. इतक्या त्यांच्या सर्व संवेदना सूक्ष्म आणि तरल बनल्या होत्या. डॉ. सालीम अलींना नव्वद वर्षांचे निरोगी आयुष्य लाभले. पक्षी जगतात वावरल्यामुळे त्यांना वृद्धत्व कधी जाणवलेच नाही. उतारवयातही कायम उत्साही, जागरूक राहून आपल्या छंदातील नवीनतेचा त्यांनी शोध घेतला. या सान्यातली त्यांची उत्कटता या पुस्तकातून पदोपदी जाणवते. या पुस्तकाचे अजून एक वैशिष्ट्य म्हणजे त्यातील व्यंगचित्रे - सर्व व्यंगचित्रे अतिशय परिणामकारक आहेत. आपल्या छंदाला कष्टाची, सातत्याची जोड दिली तर देशातच नाही तर जगातही किती नावलौकिक, सन्मान मिळवता येतो याचे उत्कृष्ट उदाहरण म्हणजे हे चरित्र-तुमच्यापैकी प्रत्येकाने हे आवर्जून वाचले पाहिजे.

डॉ. सालीम अली

लेखिका : वीणा गवाणकर

राजहंस प्रकाशन

पृष्ठे : ९९, किं.रु.४०/-

□

सौ. सुषमा निसळ
स्टेट बँक कॉलनी, पर्वती दर्शन,
पुणे ९.

१६ | पातळ पोपटी पानांमधून चैतन्याचं गाणं झुलतं, कोकिळेचा कंठ होऊन कुणीतरी गाऊन जातं!

'Save Trees, Reuse Paper' - Dr. H. V. GANALA,Pune.

वर्षारंभ समारंभ

- वा. ना. अभ्यंकर

महाराष्ट्र शासनाने अलीकडेच शैक्षणिक दृष्टीने काही सुधारणा सुचविल्या आहेत. त्यामध्ये नीतिमूल्यांचे शिक्षण हा एक महत्त्वपूर्ण नवा विषय मांडला आहे. असे नीतिमूल्यांचे शिक्षण कसे देता येईल याचे मार्गदर्शन करण्यासाठी एक पुस्तिका तयार होत असल्याचे कळते. नीतिमूल्यांचा प्रारंभ सत् संकल्पातून होतो. ईश्वराने प्रत्येक व्यक्तीला रत्नांपेक्षाही मौल्यवान असे आयुष्य दिले आहे. शिक्षण घेत असल्याचा कालावधी हा त्यातही अत्याधिक महत्त्वाचा आहे. अशा वेळी संकल्पाला विशेष महत्त्व आहे ते यामुळेच. शिक्षण देणारी विद्यालये, त्यातील मार्गदर्शक, अध्यापक, घोरोघरी मुलांची काळजी घेणारे पालक आणि शिक्षणाच्या प्रक्रियेचे लाभार्थी बालक या सर्वांनीच संकल्पाचे महत्त्व ध्यानी घेणे योग्य आहे. त्यामधून नीतिमूल्ये वाढीस लागतील.

प्रत्येक शिक्षणार्थी बालकाचे प्रतिवर्षी दोन वाढदिवस असतात. प्रतिवर्षी जन्मदिवशी जुन्या वर्षाला निरोप देऊन आयुष्याच्या नव्या वर्षाचे स्वागत करणारा एक वाढदिवस. विद्यालयांमध्ये नव्या शैक्षणिक वर्षी नव्या इयत्तेमध्ये शिक्षण घेण्यासाठी नव्या वर्षाचे स्वागत करणारा दुसरा वाढदिवस. पहिला वाढदिवस प्रत्येक व्यक्तीचा स्वतःचा वेगळा तर दुसरा सर्वांचा सामूहिक वाढदिवस. नव्या शैक्षणिक वर्षाचा प्रारंभ दिवस हाच

वर्षारंभ दिवस असला पाहिजे. तथापि नवे वर्ग, नवे अध्यापक, नवे मित्र, नवी वह्या-पुस्तके आणि काही वेळा नव्या संकल्पना यांच्याशी जुळवून घेण्यास थोडा अवधी लागणे साहजिकच आहे. नव्या संकल्पांचा विचार नव्या वर्षाच्या पहिल्याच दिवशी करण्याऐवजी पहिल्या किंवा दुसऱ्या सप्ताहात विद्यालयाच्या सोयीच्या दिवशी वर्षारंभ म्हणजे त्या त्या वर्षातील नवे संकल्प ठरविण्याचा दिवस निश्चित करावा. त्याचा जो कार्यक्रम तो वर्षारंभ समारंभ.

या संकल्पांचे चिंतन म्हणजे नीतिशिक्षणाचा प्रारंभ बिंदू होय. माझा संकल्प मीच ठरविला तर तो पाळण्याचे दायित्व माझेकडेच असते. माझा संकल्प मीच पूर्ण करण्याने माझे नीतिशिक्षण चालू होते. माझ्या मनात, बोलण्यात व कृतीमध्ये एकरूपता हेच नीतीचे लक्षण होय. असा विचार प्रत्येक विद्यार्थ्याने, प्रत्येक अध्यापकाने आणि इतरही प्रत्येक घटकाने केला तर नीतिशिक्षणाला प्रारंभ झालाच असे समजावे.

अशा प्रत्येक घटकाने आपल्या वाढत्या वयाबरोबर, वाढत्या जाणीवेबरोबर, वाढत्या दायित्वाबरोबर, आणि राष्ट्रीय जीवनातील वाढत्या गरजेबरोबर आपला संकल्प वाढता ठेवणे क्रमप्राप्त आहे. प्रत्येक वर्षी पूर्वीपेक्षा अधिक काय करणार? वेगळे काय करणार? अधिक आणि वेगळे काय करणार? असे विचारपूर्वक ठरविले तर शरीर, मन, बुद्धी आणि परिसर (निसर्ग

संकल्पाचे वरिटा कंकण, स्वर्गाचेहि न अम्हा विलोभन.

१७

शिरिष पोंक्षे व प्रसाद पुरंदरे यांच्याकडून धडपडणाऱ्या प्रबोधकांना शुभेच्छा!

किंवा ईश्वर) यांचा विकास करण्याचा महत्त्वपूर्ण संकल्प केला असेच होईल. "Well begun is half done" या म्हणण्याप्रमाणे उत्तम प्रारंभ झाल्याने निम्मे काम झाले. उरलेला निम्मा भाग संकल्पाची तदनु रूप कृतीशी सांगड घातल्याने पूर्ण होईल. श्रेयस्कर परिणामांसाठीच आपण प्रयत्न करीत असतो आणि यत्नानुसार फळ मिळेलच.

विकासाची कक्षा रूंदावत जाण्यासाठी ज्यांच्या विचारांची आणि विकासाची कक्षा रूंदावली आहे त्यांचे मार्गदर्शन मिळणे तेवढेच महत्त्वाचे. थोर व्यक्तींचे चिंतन त्यांच्या विचारांमधून आणि विचार लेखनांतून प्रकट होतात. वेद, उपनिषदे, संत वाङ्मय यामधून हे थोर विचार प्रकटले आहेत. त्यांचे चिंतन आपल्याकडून घडावे म्हणून ज्ञान प्रबोधिनीने वर्षारंभ पोथीच्या रूपाने एक संग्रह सर्वासमोर ठेवला आहे. तो पुढे मांडला

आहे. परिसराला योग्य असा विचार-संग्रह स्वतंत्रपणेही करता येईल. स्थानिक संतांच्या वाङ्मयातून किंवा संस्थेला विशेष आदरणीय व्यक्तीच्या किंवा नेत्याच्या चिंतनामधून असा संग्रह करता येईल.

संबंधित विद्यार्थी, अध्यापक आणि शक्यतेप्रमाणे पालकांसह शांतपणे एकत्र बसून ईश्वरचिंतनपूर्वक, सद्विचारांचे चिंतन करून आपले त्या वर्षातील संकल्प निश्चयपूर्वक करावेत. काही सामूहिक संकल्प प्रकट करावेत. व्यक्तिगतीत्या केलेले विशेष संकल्पसुद्धा नमुन्यासाठी मांडावेत. अशारीतीने वर्षारंभ कार्यक्रम योजावा. नीतिशिक्षणाला पाठबळ देण्यास अशा कार्यक्रमाचा खूपच उपयोग होईल. रामदास म्हणतात. - 'मना सत्य संकल्प जीवी धरावा।'

■

वा. ना अभ्यंकर
ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, निगडी

वर्षारंभ उपासना

अध्वर्यू आणि उपासक : हरिःॐॐॐॐ
अध्वर्यू : आज वर्षारंभ आहे. विद्येची देवता जी सरस्वती तिच्या चिंतनाने आरंभ करूया.

अध्वर्यू आणि उपासक :

या कुन्देदु - तुषार -हा धवला या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना।

या ब्रह्माऽच्युतशंकरप्रभृतिभिः देवैः सदा वन्दिता
सामांपातुसरस्वती भगवतीनिःशेषजाड्याऽपाहा ॥

अध्वर्यू : कुंदपुष्पे, चंद्रमा, हिमकणिका
आणि मौक्तिकमाला यांच्याप्रमाणे जिची

कांती धवल आहे, जिने शुभ्र वस्त्रे धारण केलेली आहेत, जिच्या हाती उत्कृष्ट वीणादंड विलसत आहे, जी शुभ्र कमलासनावर आरूढ झालेली आहे, जिला ब्रह्मा, विष्णू, महेश इत्यादी देवता नित्य वंदन करतात, ती बुद्धीचे मालिन्य समूळ धुऊन टाकणारी भगवती, देवी-सरस्वती माझे रक्षण करो!

देवी सरस्वतीचे आवाहन केल्यानंतर विश्वाला व्यापून उरलेल्या विश्वेश्वराला आपण वंदन करूया. ईशावास्य उपनिषदात

१८ | पोलादी निर्धार आमुचा असुर बलाची खंत नसे, श्रद्धा हृदयातील आमुच्या वज्राहुनि बलवंत असे.

छात्र प्रबोधनच्या यशस्वी वाट्यालीसाठी शुभेच्छा! 'हेजीब' सौमित्र गोसावी, पुणे.

म्हटले आहे.

अध्वर्यू आणि उपासक :

ईशावास्यं इदं वर्सं यत्किं जगत्यां जगत् ।

तेन त्यक्तेन भु शाः मा गृधः कस्यस्विद् धनम् ॥

अध्वर्यू : या विश्वामध्ये जे काही जीवन आहे, ते सर्व परम अशा ईश्वराने आच्छादिलेले, व्यापलेले आहे. प्राप्त संपदा त्याला समर्पित करून मग आपण उपयोगात आणावी. दुसऱ्याच्या धनावर वासना जाऊ देऊ नये. परम असा जो ईश्वर, अनंतकोटि ब्रम्हांडाचा जो नायक, अनंत विश्वांचा जो अध्यक्ष त्यालाच आपण ब्रह्म म्हणून संबोधिले. आपणसुद्धा त्याच ब्रह्माचे अंश आहोत. परमात्मा आणि आणि आत्मा हे एकच आहेत. त्या आत्म्याची आपण ओळख करून घेतली पाहिजे. कठोपनिषदात म्हटले आहे.

अध्वर्यू आणि उपासक :

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथम् एव तु ।

बुद्धिं तु सारथिं विन्धि मनः प्रग्रहम् एव च ॥

इंद्रियाणि हयान् आहुः ॥

अध्वर्यू : आपले शरीर रथासारखे आहे. इंद्रिये ही घोड्यासारखी आहेत; मन लगामाप्रमाणे आहे आणि हे लगाम कोणी खेचायचे? तर बुद्धिरूपी सारथ्याने! पण रथात स्वामी म्हणून कोण आहे? तो म्हणजे आत्मा. हा रथ, सारथी ही सर्व आत्म्यासाठी आहेत. असा जो सर्वव्यापी आत्मा तो जागृत व्हावा म्हणून कठोपनिषदात म्हटले आहे.

अध्वर्यू आणि उपासक :

उत्तिष्ठत, जाग्रत, प्राप्य वरान्, निबोधत ।

अध्वर्यू : उठा, जागे व्हा आणि

ध्येयसिद्धी झाल्याविना थांबू नका. ज्ञानप्राप्तीचा सौपा मार्ग म्हणजे गुरूंच्याकडे जाणे होय. वेदांपासून चालत आलेली ही ज्ञानगंगा हीच साक्षात् आपली गुरू आहे. त्या गुरूदेवतेचे अंश म्हणून आपणास ज्ञानी करणाऱ्या अलौकिक गुरूंचा आदर आपण करूया. (सर्वजण हात जोडून उभे राहतात.)

अध्वर्यू आणि उपासक :

गुरूः ब्रम्हा गुरूः विष्णुः गुरूः देवः महेश्वरः ॥

गुरूः साक्षात् परब्रम्हा तस्मै श्रीगुरूवे नमः ॥

अध्वर्यू : आपले गुरू ब्रम्हादेवासारखे आहेत. गुरू हेच विष्णू, गुरू हेच महेश, फार काय गुरू म्हणजेच साक्षात् परब्रह्म आहेत आणि म्हणून या गुरूंना वंद करू या. असे गुरू आणि ज्ञानलालसा असलेले शिष्य आपण उभयता म्हणूया.

अध्वर्यू आणि उपासक :

ॐ सह नौ अवतु । सह नौ भुनक्तु ।

सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नौ अधीतम् अस्तु ।

मा विद्धिषावहै ।

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

अध्वर्यू : शिक्षक आणि विद्यार्थी अशा दोघांचे परमेश्वर रक्षण करो. आम्हा उभयतांचा तो परमेश्वरी कार्याकडे उपयोग करो. आम्ही एकत्र पराक्रम करू; पुरुषार्थ करू. आमची विद्या अत्यंत तेजस्वी होवो. आम्हाकडून परस्परांचा द्वेष कधीही न होवो. ॐ शान्ति असो, शान्ति असो, शान्ति असो.

अशा तऱ्हेने पूर्णपणे व्रताचरणी राहून आपण विद्येची उपासना करूया. सर्व व्यसनांच्या पासून दूर राहूया.

अध्वर्यू आणि उपासक :

उपासनेला दृढ चालवावे, भूदेव संतांसि सदा नमावे, सत्कर्म योगे वय घालवावे, सर्वमुखी मंगल बोलवावे. १९

निसर्गात शत्रू कोणीही नाही. प्रत्येकास काम नेमून दिलेले असते. श्री. उदय भवाळकर पुणे ९०४३६९१६

व्यसनानि सन्ति बहूनि, व्यसनद्वयमेव केवलं व्यसनम् ।
विद्याभ्यसनं व्यसनम् अथवा हरिपादसेवनं व्यसनम् ॥
अध्वर्युः व्यसने अनेक असतात, पण खरी
व्यसने केवल दोन. विद्याउपासनेचे व्यसन
हे एक आणि परमेश्वर चिंतनाचे व्यसन हे
दुसरे. विद्येची उपासना करीत असताना
अनेक संकटे येतील पण त्यातूनही मार्ग
काढून आपण सतत पुढे जात राहू या. हे
परमेश्वरा, आमच्या विद्येच्या उपासनेची
अखेर अशी कर.

अध्वर्यु आणि उपासक :

असतो मा सद्गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय ।

मृत्योः मा अमृतं गमय ॥

अध्वर्युः : आम्हाला असत्याकडून
सत्याकडे घेऊन जा; अंधःकारातून
प्रकाशात घेऊन जा. विद्याभ्यास हे सुद्धा
योगाचरण आहे. आपणा सर्वांना
विद्याभ्यासी असे योगी व्हायचे आहे म्हणून

अध्वर्यु आणि उपासक :

नियम पाळावे जर म्हणशील योगी व्हावे ॥४॥

रसनेचा जो अंकित झाला,

समूळ निद्रेला जो विकला,

तो नर योगाभ्यासा मुकला,

असे समजावे ॥१॥ जर म्हणशील...

रात्री निद्रा परिमित घ्यावी,

भोजनातही मिती असावी,

शब्दवल्गना बहू न करावी,

साधक जीवे ॥२॥ जर म्हणशील...

या परि सकलहार-विहारी,

नियमित व्हावे मनि अवधारी

निजरूपोन्मुख होऊनि अंतरी,

चित्त मग धावे ॥३॥ जर म्हणशील...

अध्वर्युः : सामुदायिक, एकत्र असे वेदांचे
स्मरण केल्यानंतर आपल्या मनातील

आकांक्षा आपण देवाला सांगूया. (येथे
पुढे दिलेली संकल्पयुक्त प्रार्थना अध्वर्युच्या
पाठोपाठ विद्यार्थी म्हणतात.)

संकल्पयुक्त प्रार्थना

‘राष्ट्रार्थं भव्य कृति काही पराक्रमाची,
ईर्ष्या निजांतरी धरुनि करावयाची’
खरोखर राष्ट्रहितार्थ
जीवनात पराक्रमाची उत्तुंग कृती घडावी
अशी तीव्र तळमळ मनात धरून
या शैक्षणिक वर्षाच्या आरंभी
आमच्या मनातील संकल्प
व्यक्त करण्यासाठी
आम्ही एकत्र जमत आहोत.
हे परमात्मन्, तू याचा साक्षी हो.

आमच्या दैनंदिन जीवनात
आम्ही उत्तम अभ्यास करू,
उत्तम वाचन करू, उत्तम चिंतन करू,
खूप खेळ खेळू,
शरीर सुदृढ करू, काटक करू,
बौद्धिक, शारीरिक, मानसिक आणि आत्मिक
सर्व प्रकारे आम्ही कार्यक्षम होऊ.

शिक्षकांबद्दल नितांत आदर बाळगून
त्यांच्याकडून अधिकाधिक विद्या
आम्ही ग्रहण करू.
वर्गमित्रांचे गुणग्रहण करत,
परस्पर विश्वास अन् स्नेह वाढवत,
आनंदाने, सामर्थ्याने
अनेक प्रकारचे अनुभव उत्कटपणे घेऊ.

देशाच्या परिस्थितीबाबत
आमची संवेदना आम्ही सतत जागृत ठेवू.

२० फुकाचे मुखी बोलला काय वेचे, दिसंदिंस अभ्यंतरी गर्वसाचे। क्रीयेवीण वाचाळता व्यर्थ आहे, विचारी मना तूचि शोधुनि पाहे॥

तिला अनुसरून योग्य तो प्रतिसाद देऊ.
एकट्यांच्या कर्तृत्वाच्या मर्यादा लक्षात घेऊन
सामूहिक शक्ती वाढविण्याचा
आम्ही संकल्प करित आहोत.

विद्या, संपत्ती आणि नीती यांनी
आमचे राष्ट्र समृद्ध व्हावे म्हणून
जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात

आम्ही संघटना घडवू.
आमची मने संघटनेला आवश्यक अशी
लवचिक न जुळवून घेणारी,
परस्परांना प्रेमाने बांधणारी,
सर्वांच्या व्यक्तीवैशिष्ट्यांचा आदर करित
सर्वांच्या उज्वल भविष्यासाठी
एकत्रितपणे स्वप्ने पाहणारी
अशी होवोत.

आमच्या प्रयत्नांनी अन्

वडिलधान्यांच्या आशीर्वादांनी
आम्ही केलेले व्यक्तिगत व सामूहिक संकल्प
आम्ही निश्चितच पूर्ण करू.
आमचा कण नू कण आणि क्षण नू क्षण
संकल्पपूर्तीसाठी सार्थकी लागू दे !
हे परमेश्वरा तुझ्या मंगल आशीर्वादाने
हे सर्व घडू दे!

यानंतर दोन मिनिटे चिंतन करावे. पुढील वर्षीचे
संकल्प, निश्चय मनाशी पक्के करावेत. उपासनेचा
शेवट पुन्हा त्रिवार उच्चाराने व गायत्री मंत्राने
करावा. नंतर ५ मिनिटांची मोकळीक घेऊन
संकल्पकथनाची छोटीशी सभा घ्यावी. विशेष
व्यक्तिगत संकल्प, वर्गाचे संकल्प, शाळेचे संकल्प
सर्वासमोर सांगितले जावेत व शेवटी उपस्थित
मान्यवरांनी मार्गदर्शन करावे. पसायदान अथवा
वन्देमातरम् अथवा शाळेच्या प्रार्थनेनेच समांभ
संपवावा.

**राष्ट्रीय प्रज्ञा शोध परीक्षेसाठी (NTS साठी) उपयुक्त साहित्य
ज्ञान प्रबोधिनीच्या प्रदीर्घ अनुभवाच्या आधारे तयार झालेली पुस्तके
प्रज्ञाबोध मालिका**

प्रज्ञाबोध भाग १ भौतिक, जीव, रसायन, गणित-प्रत्येकी २०० प्रश्न	रु. ३०
प्रज्ञाबोध भाग २ इतिहास, भूगोल, ना.शास्त्र - प्रत्येकी २०० प्रश्न	रु. ३०
प्रज्ञाबोध भाग ३ शालेय प्रवणता कसोटी प्रत्येकी १०० गुणांच्या सहा प्रश्नपत्रिका	रु. ५०
प्रज्ञाबोध भाग ४-५ - मानसिक क्षमता कसोटी प्रश्नसंच व प्रश्नपत्रिका	रु. १००
एकूण विविध नमुन्यांचे मिळून १२०० प्रश्न तसेच	देन्ही
प्रत्येकी १०० गुणांच्या सात प्रश्नपत्रिका	मिळून
MTS, NTS, MPSC यांसारख्या स्पर्धापरीक्षांच्या मानसिक क्षमता कसोटीसाठीही उपयुक्त.	
◆ सर्व पुस्तके इंग्रजी व मराठी माध्यमात उपलब्ध.	
◆ सर्व विषयांचे प्रश्न उत्तरांसह.	
◆ सर्व पुस्तकांच्या संचाची (भाग १ ते ५) एकूण किंमत रु. २००/ पोस्टाने पुस्तके मागवण्यासाठी एका पुस्तकाला रु. १०/- व एकूण संचासाठी २५/- जादा पाठवावेत. तसेच (मराठी/इंग्रजी) माध्यम कळवावे. सर्व पुस्तके स्थानिक कार्यालयांमध्ये उपलब्ध.	

जीवन हे आहे काय महाविक्राळ सागर, भरती ओहोटीचा खेळ, तळ रत्नांचे आगर.

२१

प्रायोजक : अॅडव्होकेट रेकॉर्डिंग इन्स्टिट्यूट प्रो. लि. पुणे.

आम्ही रवी उद्याचे अंधार भेटण्याला!

– अनघा अडोणी

उन्हाळ्याची सुट्टी अनुभवसंपन्न करायची आहे का? नेहमीपेक्षा वेगळं, मजा आणणारं अनुभवायचंय का? स्वतःच्या क्षमता, मर्यादा, जाणीवा, विचार माहिती करून घ्यायचे आहेत का? या प्रश्नांना होकारार्थी उत्तरे देणाऱ्यांसाठी महाराष्ट्रातील ५ गावांमध्ये नेतृत्व विकसन शिबिरे झाली. या शिबिरांचा संकलित वृत्तांत या लेखात उजवीकडील स्तंभात दिला आहे. तर या शिबिरात सहभागी झालेल्या एका मुलीची शिबिर काळातील दैनंदिनी प्रातिनिधिक स्वरूपात डावीकडे दिली आहे.

१३ एप्रिल १७

‘नेतृत्व विकसन’ शिबिराला पुण्याला जायची तयारी कितीतरी आधीपासून चालू होती. थोडीशी धाकधूक, खूपशी उत्सुकता मनात घेऊन शिबिरस्थळी पोहोचले. मला मैत्रिणी मिळतील का? नेमकं काय काय असेल शिबिरात? असं म्हणतच बाकीच्यांशी ओळख करून घ्यायला लागले. बापरे! गोवा, अलिबाग, नांदेड, चंद्रपूर केवढ्या लांबून आल्या आहेत या मुली. एकमेकींशी बोलता बोलताच गप्पा, ओळख झाली. शिबिराची सुरुवात माझ्या कल्पनेपेक्षा खूपच वेगळी झाली. डोळे मिटून आम्ही सगळ्याजणी शांत बसलो. होतो – तीनदा अँकार, २ मि. शांत बसलो, परत तीनदा अँकार – झालं शिबिराचं उद्घाटन. असं डोळे मिटून शांत बसणं, सगळ्यांनी एकत्रित अँकार म्हणणं काहीतरी वेगळीच प्रसन्नता वाटली. आज सगळ्यात जास्त मजा आली खेळ खेळताना. पिठातून गोळी काढताना सगळ्यांचं पांढरं माकडच झालं होतं. मग आमचे गट पाडले. माझ्या गटाचं नाव ‘प्रदिप्ती’. रात्री आम्ही सगळ्या एकत्र बसलो असताना प्रत्येकीचे ‘गृहपाठ’ करताना आलेले अनुभव ऐकले. मला वाटत होतं मीच काहीतरी ग्रेट

पुणे, सांगली, लातूर, औरंगाबाद, रत्नागिरी या ठिकाणी झालेल्या शिबिरात सुमारे १०० मुली सहभागी झाल्या होत्या. पुण्यात दि. १३ ते २० एप्रिल या काळात पूर्ण निवासी शिबिर झाले. तर सांगली, लातूर, औरंगाबाद, रत्नागिरी येथे दि. २२ ते २८ एप्रिल या काळात रोज स. ७.०० ते सायं. ७.०० या वेळात शिबिरे झाली. वेगळं काही शिकायचं असेल तर ते शिकण्याची तयारी व्हावी यासाठी शिबिरात सहभागी होण्यापूर्वी मुलींना गृहपाठ दिले होते.

गृहपाठ :

१. चरित्रात्मक पुस्तक वाचून त्यावर २ पाने लिहिणे आणि ३ मिनिटांच्या भाषणाची तयारी करणे.
  २. १० रू. नफा मिळविणे.
  ३. गावातल्या अधिकारी अन् सामान्य व्यक्तीची मुलाखत घेणे.
- ‘नेतृत्व विकसन शिबिरात’ सहभागी होण्याची पूर्वतयारी या गृहपाठातून नक्कीच झाली.

एकीनं १० रूपये नफा मिळविण्यासाठी ‘हलव्याचे दागिने तयार करून विकायचे

२२ | जिकडे जावं तिकडे माझी भावंडे आहेत, सर्वत्र खुणा माझ्या घरच्या मजला दिसताहेत.

मोकाशी कुटुंबियांकडून हार्दिक शुभेच्छा!

करतीय! पण एका मुलीने तर शास्त्रज्ञांचीच मुलाखत घेतली. उद्या तिला मुलाखतीविषयी नक्की विचारायलाच हवं!

१४ एप्रिल १७

उन्हाळ्याची सुट्टी आणि पहाटे ५.०० ला उठणं! सकाळी उठणं किती छान असतं! उजाडायच्या थोडं आधी आमची कालच्यासारखीच उपासना झाली. आज आम्ही 'गायत्रीमंत्राचं' उच्चारण केलं. पेटीच्या स्वराने, चालीत सर्वांनी, एकत्र, डोळे मिटून गायत्री मंत्र म्हटला. काही वेळाने डोळे उघडले तेव्हा सूर्योदय झाला होता. आजची सकाळ फारच छान वाटली.

योगासनं करताना कपाळ गुडघ्याला टेकतच नव्हतं. आम्हाला शिकवणारी ताई मात्र सहजच सगळी आसनं करत होती. खरंच रोज केली पाहिजेत योगासनं.

गटकार्यात आम्हाला 'नियोजन' करायला सांगितलं - 'विज्ञानदिनाचं'. नियोजनाच्या पायऱ्यांनुसार करायचं होतं. पहिल्यांदा उद्दिष्ट ठरवायचं असतं. इतकी भांडणं झाली आमच्या गटात; म्हणजे नेमकं काय करायचं यावरून? नियोजनापूर्वी खूप कल्पना काढायच्या असतात - पण आम्हाला जमत नव्हत्या कल्पना काढायला. मग गटात प्रा. महेंद्रभाई 'आले आणि खूप कल्पना सुचल्या. नेत्याला म्हणजे नियोजन करता आलं पाहिजे.

संध्याकाळी एकत्र खेळला, थो बॉल. बऱ्याचजणींना येतच नव्हता खेळता. पण मजा आली. ताईनी केवढ्या साइड सिटअप काढायला लावल्या. इतके पाय दुखताहेत. - चालताना पण त्रास होतोय.

रात्रीची प्रार्थना पण फारच सुरेख आहे- 'मातृमंदिरमें चलो प्रिय....' धीरगंभीर

ठरवले.' १ सेट तयार होतोय न होतोय तोच दुसऱ्या सेटची ऑर्डर आली. 'मलाही हे जमू शकतंय हा अनुभवच नवीन होता.' हीच गोष्ट मुलाखतीच्या बाबतीत. महापौर, शास्त्रज्ञ, प्रथितयश डॉक्टर यांपासून सामान्य व्यक्तीपर्यंत अनेकांच्या मुलाखती मुलींना खूप काही शिकवून गेल्या. पूर्वी कधीही न केलेलं या निमित्ताने पहिल्यांदा केलं अन् जमलंही असा आत्मविश्वास अनेकांमध्ये या गृहपाठामुळे निर्माण झाला. अशा पूर्वतयारीनिशी सर्वजणी उत्सुकतेने शिबिरात सहभागी झाल्या. शिबिराच्या प्रत्येक दिवसाची सुरुवात 'उपासनेने' होत होती. ॐकार, २ मि. चे ध्यान आणि गायत्रीमंत्राचे उच्चारण असं या उपासनेचं स्वरूप होतं. उपासनेपूर्वी मुलींशी निश्चयशक्ती, संकल्पशक्ती, उत्तमता, स्वावलंबन या विषयांवर बोलणे व्हायचे. मुली हे सर्व मनःपूर्वक ऐकत होत्या. त्यावर विचार करत होत्या. मनाच्या सुदृढतेबरोबरच शरीराच्या सुदृढतेसाठी योगासन, व्यायाम, खेळ यांचाही समावेश रोजच्या दिनक्रमात असायचा.

गटकार्ये :

शिबिरात महत्वाचा भाग गटकार्याचा होता. दोनपेक्षा जास्त मुलींचे गट करून त्यांना काही कृति करण्यास सांगितली होती. नेतृत्वासाठी आवश्यक कौशल्ये प्रत्यक्ष कृतितून मुलींनी शिकावीत यासाठी नियोजन, संवाद, समस्या परिहार आणि गटबांधणी या गटकार्याची योजना होती. विविध कार्यक्रमांचे तपशिलात नियोजन करता यावे, विविध लोकांशी

मनामनांचा संगम झाला: हृदय संदेश मिळाला; शब्द बोबडा अपुरा पडला निरूपम ही गोडी. २३

आवाजात, चालीत प्रार्थना फारच छान वाटते!

आज आम्हाला सांगितलंय - आम्ही मेळावे घ्यायचेत दिवसभराचे! आम्ही जे जे शिकणार आहोत ते सगळं त्या मुलींना शिकवायचंय! म्हणजे काय करायचं ते काही कळलं नाही अजून, बघूयात!

१५ एप्रिल १७

आज शिवाजी महाराजांवर कथाकथन होतं. वा! काय हुबेहुब बोलत होते मा. शरदराव सुंकर. अक्षरशः सगळा शिवकालीन इतिहास उभा राहिला डोळ्यासमोर. ते जेव्हा शिवाजी अफजलखान भेट सांगत होते तेव्हा....क्षणभर वाटलं सगळं समोरच घडतंय. ४थीच्या पुस्तकातलं चित्र आलं समोर. मला आज पहिल्यांदाच कळलं ही भेट सगळ्या पातशाह्यांना हादरवून टाकणारी कशी ठरली ते. खरंच शिवाजी महाराज केवढे मोठे! 'नेतृत्व' कशाला म्हणतात हे कळायला लागलंय!

पद्य सत्रात आज 'क्षितिज नवे!' हे पद्य शिकवलं. मासिकाच्या मागच्या पानावरच्या सगळ्याच पद्यांना अशाच सुरेख चाली आहेत. आज दुपारी या पद्यांची कॅसेट ऐकली. इतक्या छान चाली आहेत- अरेचा! सिनेमातली गाणी गुणगुणायच्या ऐवजी, पद्य-प्रार्थनाच म्हणाव्याशा वाटतायत. आज वार कोणता? छे काही लक्षात नाही. टी. व्ही सुध्दा बघावासा वाटत नाहीय. गटशः काम करायला सांगितली आहेत- आज आमच्याकडे नाश्ता भोजन वाढणे होतं. हो सकाळी तर नाश्ताच संपला - मिळालाच नाही! आणि जेवताना परत आम्हीच वाढायला होतो. सगळ्याजणींनी काम करायला पाहिजे ना!

आत्मविश्वासपूर्वक बोलता यावे, योजना करताना येणाऱ्या अडचणींवर मात करता यावी, गटाने मिळून काम करता यावे यासाठी ही गटकार्ये!

सांगलीमध्ये संवाद कौशल्यात एका गटाला 'देवनागरी लिपीतून स्वाक्षरी करा.' असे पटवून द्यायला सांगितले. मुली एका प्राध्यापकांना हिरीरीने स्वतःचा मुद्दा पटवून देत होत्या. प्राध्यापकांनी प्रश्न विचारला 'मराठी निबंध तपासल्यावर बाई सही कशी करतात?' त्यावर मुलींनी उत्तर दिले 'इंग्रजीत'. प्राध्यापकांनी, 'बाईनाच हे आधी पटवून द्यायला लागेल' असे सांगितल्यावर मुलींना वास्तवाची जाण आली. असे अनेक अनुभव प्रत्यक्ष कृतीतून मुलींनी घेतले. अनुभवाबरोबरच तज्ञांचे मार्गदर्शनही होतेच.

अनुभवकथन

अनुभवकथन आणि कथाकथनाचीही सत्रे शिबिरात झाली. ऐतिहासिक व्यक्तिमत्त्वे मुलींसमोर यावीत आणि सध्या काम करत असलेल्या व्यक्तींशी जवळून परिचय व्हावा यासाठी या सत्रांची योजना केली होती.

सांगलीला फाय फाँडेशन पुरस्कार मिळालेल्या मालूताई जोशी, म्हैसाळ प्रकल्पाचे कार्यवह श्री. भालचंद्र बापट; औरंगाबादला सरस्वती भुवन प्रशालेतील इंदूमती जोंधळे; रत्नागिरीला मनोरूग्ण तज्ज्ञ डॉ. पेवेकर, मुक-बधिर शाळेचे मुख्याध्यापक श्री. फाटक, स्वातंत्र्य सैनिक मा. कुमुदताई रेगे; लातूरच्या महिला पोलिस इन्स्पेक्टर; अशा सामाजिक, शासकीय, औद्योगिक, वैद्यकीय क्षेत्रात

२४ | अमूर्त रूपा हे आले! नव्हते असते ते झाले: मनात संकल्पी उठले। जनांत कृतिरूपी वठले.

१६ एप्रिल १७

काल रात्री मी आणि गौरी गप्पा मारत जागलो. पण सकाळी मात्र रोजच्याच सारखं.

गटकार्यात आज आम्हाला २/३ जणींना मिळून घरोघरी जाऊन साक्षरता मोहिमेसाठी लोकांना तयार करायला सांगितलं. खूपच मजा आली. बेल वाजल्यावर आधी कोणी बोलायचं म्हणून एकमेकींकडे बघतच बसलो. त्या आजींनीच विचारलं, 'कशासाठी आलात' म्हणून! मग त्यांच्याशी खूप गप्पा झाल्या. तयार पण झाल्या त्या २ तास वेळ द्यायला. २/३ घरीपण 'हो' म्हणून सांगितले. जणू काही आम्ही साक्षरता मोहिमेच्या कार्यकर्त्याचि आहोत. असं कोणाच्याही घरी जाऊन बेल वाजवून बोलणं आणि तेही पुण्यात! संवाद कौशल्यासाठीची तयारी बहुधा झालीय असं वाटतं. संवाद कौशल्य म्हणजे माझी कल्पना खूप चांगलं बोलता येणं! पण मा. सुभाषराव देशपांडे यांनी सांगितलं 'पहिली पायरी चांगलं 'श्रवण' करता येणं!' मला वाटत होतं त्यापेक्षा 'नेतृत्व' म्हणजे काहीतरी वेगळंच दिसतयं!

खेळाच्या वेळेस आम्हाला 'बरची नृत्य' शिकवलं. मला वाटलं कथक नृत्याचाच प्रकार असेल. गणेशोत्सवात ढोल, ताशाच्या तालावर इथल्या मुली विसर्जन मिरवणूकीत हे करतात. खूपच आवडलं मला. ढोल ताशाच्या तालावर करायला पाहिजे. फारच मजा येईल. आज आमच्याबरोबर खेळायला झोपडपट्टीतल्या मुलीपण आल्या होत्या. संवाद कौशल्याच्या वेळेस अश्विनीचा गट त्यांच्याशी बोलायला गेला होता व त्यामुळे त्या खेळायला आल्या.

मी यापूर्वी कधीच दैनंदिनी लिहिली नाही. शिबिरात लिहायला एवढं असतं पण

काम करणाऱ्या व्यक्तींशी मुलींच्या गप्पा खूपच रंगल्या.

सांगलीला मा. मालूताई जोशींशी गप्पा मारताना त्यांनी सांगितलेला प्रसंग विलक्षण भिडणारा होता. झोपडपट्टीत संस्कार वर्गाला येणारा लहान मुलगा वाईट काम करणाऱ्यांच्या हातांमध्ये सापडून मुंबईला 'दादा' बनला. सांगलीला आल्यावर मालूताईंनी त्याला मुद्दाम भेटायला बोलावले. संस्कार वर्गाचा परिणाम आणि मालूताईंशी झालेल्या बोलण्याचा परिणाम म्हणून तो मुलगा आज संस्कार वर्ग घेतोय. हा प्रसंग ऐकून मुली भारावून न जातील तर विशेष! अशा अनुभवातून त्यांनी घेतलेले धाडसी निर्णय, सामाजिक परिस्थिती बदलावी यासाठी केलेले प्रयत्न, स्वतःची केलेली जडण-घडण इ. चा मुलींच्या मनावर ठसा उमटत होता. अनुभवकथनात मुलींनी अतिशय मोकळेपणाने विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे तितक्याच मोकळेपणाने अनेकांनी दिली.

सहाध्याय प्रकल्प भेटी

कथाकथन, गप्पा या बरोबरच प्रत्यक्ष बघण्याचा उपयोग जास्त असतो. ज्ञान प्रबोधिनीत नेहमीच अशा सहाध्याय भेटींची योजना केली जाते.

सांगलीतल्या मुली HPCL हा गॅस सिलिंडर भरण्याचा कारखाना व चितळे यांचा दूध प्रकल्प पाहायला गेल्या होत्या. तर औरंगाबादला दैनिक लोकमतचे कामकाज, त्यांची प्रेस मुलींनी बघितली. लातूरला अंधअपंग वस्तीतील श्री. वा सौ सुडे यांनी केलेले काम व वेरॉनिक औषधी उत्पादन कारखाना बघितला.

उज्वल त्याची पहा प्रभावळ दूर मनोऱ्यात, अन् लावा हृदयात सख्यांनो, आशेची वात। २५

प्रायोजक : बजेट कन्स्ट्रक्शन, १०२ 'वीरशांती', क्रांती चौक, औरंगाबाद.

वेळ पुरत नाही. उपासनेच्या वेळेस आज ताईनी सांगितलंय स्वतःची निश्चयशक्ती वाढवायला! खरंच घरी असा रोजच दिनक्रम ठेवायला हवा.

१७ एप्रिल १७

अनुभव कथनासाठी मा. निर्मलाताई पुरंदरे आल्या होत्या. त्यांच्याशी गप्पा मारताना त्यांच्या कामाविषयी, त्यांच्याविषयी कळले. आज त्या राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय पातळीवर काम करताहेत. लग्न झाल्यावर शिकून एवढं मोठं काम!

उद्या आम्ही मेळावे घेण्यासाठी गावांमध्ये जाणार आहोत. आज आमच्या चौघींचा गट नक्की ठरला. बराच वेळ बसून मेळाव्याचं नियोजन करत होतो. जरा भितीच वाटतीय! त्या गावातलीच एकजण आमच्याबरोबर आहे, त्यामुळे प्रश्न कमी येतील. गावात आम्ही कोणाच्या तरी घरी राहणार आहोत. आमचं आम्ही तिथपर्यंत जायचंय, जेवणाची सोयही आमची आम्ही करायचीय. कसं काय होणार? एकमेकींना शुभेच्छा देत आहोत. शिबिर संपत चालल्याची जाणीव - फारच त्रासदायक आहे.

१८ एप्रिल १७

पुण्याहून निघून स्वतंत्रपणे चौघीजणी गावात आलो. आम्हाला सांगितलेल्या घरी श्री. गुलाब कांबळे यांच्याकडे रोजचा मुक्काम. कोढणपूर गावात आम्ही मुली गोळा करण्यासाठी खूप फिरलो. ताईनी सांगितलं होतं, गावात गेलात की आधी सरपंचांना भेटा. त्यामुळे त्यांना भेटलो -लागेल ती मदत करायला ते तयार आहेत मेळावा उद्या ११.०० वा. सुरु करायचा आहे. यांच्या घरात मा. आप्पांचा फोटा लावलाय.

लातूर जवळ असलेल्या 'बुधोडा' गावी मुली 'अंध अपंग वस्ती' वसलेल्या श्री. व सौ. सुडे यांचे काम बघायला गेल्या. स्वतः एका डोळ्याने अंध असूनही, आर्थिक आधार नसताना, केवळ मनाच्या जिद्दीवर त्यांनी वसवलेलं हे गाव बघून आपण काय काय करू शकू? याचा विचार करायला मुलींनी सुरुवात केली. प्रत्यक्ष काम बघण्याचा परिणाम हा निश्चितच अंतर्मनाला जाऊन भिडतो.

मुलींनी घेतलेले मेळावे

शिबिरातला महत्वाचा भाग म्हणजे 'मेळावा'. शिबिरात शिकलेल्या गोष्टी प्रत्यक्ष वापरता येणं हे महत्वाचं. यासाठीच पुण्यात - प्रबोधिनीचं ग्रामविकासाचं काम चालू असलेल्या शिवगंगा-गुंजवणी खोऱ्यातील ८ गावांमध्ये मेळावे झाले. सांगली, औरंगाबाद, रत्नागिरी, लातूर या ठिकाणी गावाच्या एकेका भागात मेळावे झाले. ५वी ते ७वी च्या ४०-५० मुलींसाठी ४-५ तास कार्यक्रम घेणं, असं मेळाव्याचं स्वरूप होतं. मुलींना मेळाव्यात शिकविण्यासाठी हस्तकौशल्य, पद्य, खेळ, नेतृत्व विकसन शिबिरात झाले होते. पूर्ण जबाबदारी घेऊन ४ दिवसांच्या शिबिराच्या आधारावर मुली असा मेळावा घेऊ शकतील का? अशी शंका आमच्या आणि मुलींच्याही मनात येत होती. पण करायचं ठरल्यावर... 'नक्कीच जमू शकेल' असा विश्वास या मेळाव्यामुळे आला.

मेळाव्यासाठी मुली जमवणं, स्वतंत्रपणे कार्यक्रम घेणं, स्वतंत्रपणे रहाणं

प्रबोधिनीचं नाव काढलं की लोक खूप अगत्यानं विचारतात, मदत करतात. आम्ही मेळावा देवळात घेणार आहोत. उद्याच्या मेळाव्यात नियोजन कराताना शिबिरात शिकवलेलं आठवत होतं. लोकांशी इतकं सहज बोलता येतंय - संवाद कौशल्याचा परिणाम - अर्थात् गावातील लोक फारच चांगले असात. शिबिरासारखीच रात्रीची प्रार्थना म्हटली - सवयच झालीय आता.

१९ एप्रिल १७

आजचा दिवस सर्वात छान. विसस्ताच येणार नाही. उपासना करून कामाला सुरुवात झाली. सगळ्या मुलींना गोळा करत देवळात पोहोचलो. पाहतो तर काय वय वर्ष २ ते ९ चीच मुलं मुली जास्त. खरं तर इ. ५वी ते १० वीतल्या मुलींसाठी मेळावा घ्यायचा होता. गावात मोठ्या मुलींना कामामुळे काहीच करता येत नाही. माझ्या वयाच्या मुलींचीही लग्न झालीत! आमच्यातल्याच एकीने या मुलामुलींचे खेळ घेतले. काल संध्याकाळी गावात फिरताना आम्ही तयार केलेलं ग्रिटिंग त्यांना दाखवत होतो. जास्त संख्येने मुली याव्यात याच्यासाठी! तर आज ग्रिटिंग कधी शिकवणार असंच सतत विचारत होत्या आणि काहीजणी तर चक्क ग्रिटिंग झाल्यावर निघून गेल्या.

प्रौढ वयस्क बायकाही येऊन म्हणायच्या आम्हालाही शिकवा - मग काय त्यांना सुद्धा शिकवलं. मेळावा संपल्यावर मुली विचारत होत्या. आता परत कधी घेणार मेळावा? खरंच तिथंच रहावं असं वाटलं. इतक्या मागे लागल्या घरी या, घरी या म्हणून! पण पुण्यात परतायचं असल्यामुळे...

अशा अनेक गोष्टींमुळे वाढलेला मुलींच्यातला आत्मविश्वास आम्हाला जाणवत होता.

पुण्यात ग्रामीण भागात १ दिवस राहून मेळावे घ्यायचे होते. मेळावे घेताना ग्रामीण भागाची ओळख, तिथल्या मुलींचे प्रश्न हेही मुलींना जाणवत रहाते. तर गावात पाणी लांबवरून आणायला लागत असल्यामुळे आज आम्ही आंधोळ केली नाही, असं कुतीही दिसत होतं. मेळावा घेताना, “आज दुपारी आमच्या जेवणाची व्यवस्था झालेली नाही” हे माहित असतानाही मेळावा पूर्ण झालाच पाहिजे हे ठरवून ते पूर्ण करू शकल्या.

मला गाणं इतकं चांगलं शिकवता येतं, मी गोष्ट सांगू शकते, मुलींना जमा करणं मला जमू शकतं, गटासमोर मला बोलता येतं, असे स्वतःविषयीचे अनेक साक्षात्कार मुलींना होत होते. ग्रामीण-शहरी हा भेदही अनेक ठिकाणी मुली विसरून गेल्या. औरंगाबादला पोलीसलाईन वस्ती असलेल्या मोहल्यात मुलींनी खेळण्याचीच काय, बाहेर पडण्याची देखील मनाई हाती. मुलींनी त्या भागात जाऊन मेळावा घ्यायचाच असे ठरवून तो यशस्वी करून दाखवला. त्या मुली तर अवाकच झाल्या. ‘इतक्या वर्षात आम्ही इथे खेळलो नाही, पण तुमच्यामुळे खेळू शकलो. आता आम्ही नेहमीच खेळत जाऊ!’ हे त्यांचं बोलणं वेगळाच आनंद मिळवून देत होतं. या मुलींनी मराठी येत नसल्यामुळे जमेल तसे हिंदी बोलत, हिंदी गीते मुद्दाम आधी शिकून मग त्यांना शिकवत मेळावा घेतला.

चालण्यासाठी वाट असते, वाटेसाठी चालणं नसतं, उंच भरारी घेणाऱ्याला आभाळाचं ओझं नसतं। २७

मे. गोविंदराव शोभाराव आणि कं. सांगली. GS चहा सर्वत्र उपलब्ध 250 gm. 100 gm. 50 gm.

२० एप्रिल १७

मेळाव्यात काय, काय झालं, कशी मजा आली हेच एकमेकींना काल रात्रभर सांगत होतो. खरंच प्रत्येक मेळाव्यात मजा आली होती. मनोगत लेखनाची कल्पना खूप आवडली. त्या निमित्ताने वेळोवेळी मनात आलेल्या भावनांची, विचारांची गर्दी कागदावर उतरवली. ७ दिवसांपूर्वी आपण कुठे होतो आणि आज एकदम किती मोठं झाल्यासारखं वाटतंय! केव्हा एकदा हे सगळं माझ्या वर्गातील मैत्रिणींना, घरच्यांना सांगू असं झालंय.

समारोपाच्या सत्राला प्रत्येकीला बोलायला सांगितलं होतं. काय बोलावं अन् काय नाही काय सुचत नव्हतं. इतकं काही सांगण्यासारखं आहे! एकमेकींना परत भेटूयात, पत्र पाठव असं वारंवार सांगत निरोप घेत होतो. महाराष्ट्राच्या १०/१२ गावांमधून मला मैत्रिणी मिळाल्या आहेत.

आम्ही रवी उद्याचे.....

मेळावा घेण्याचा आत्मविश्वास तर यामुळे आलाच. पण आपल्या गावांनाही असे विविध कार्यक्रम व्हावेत अशी इच्छा वृद्धिंगत झाली. असं आत्मसन्मानाचं, आत्मविश्वासाचं लोण या मुली जिथे जातील तिथे नेतील. तर 'या माझ्या भारतदेशी सुख स्वप्ने फुलून यावी' असे व्हायला फार वेळ लागणार नाही.

▣

कु. अनघा अडोणी
युवती सचिव, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे.

मुख्य म्हणजे माझ्या गावात जाऊन असा 'मेळावा' घ्यायचं मी नक्की ठरवलं आहे!

▣

२८ To discover new oceans one needs the courage to lose the sight of the shore.

छात्र प्रबोधनद्वारा होणाऱ्या शिबिरांमध्ये आवर्जून सहभागी व्हा!

फार वर्षापूर्वीची गोष्ट! इ.स. १७४५ मध्ये पेनसिल्व्हिनियातील, स्प्रिंगफील्ड गावात एक मुलगा रहात होता. त्याचं नाव हातं बेंजामिन वेस्ट. त्याचे आईवडील क्वेकर धर्मपंथाचे होते. ह्या पंथाचं वैशिष्ट्य असं की अतिशय साधं रहायचं. कुठलीही मौजमजा करायची नाही. ह्या धर्मपंथांची बंधनं फार कडक. त्यामुळं बेंजामिनचं बालपण अशाच वातावरणात आकार घेत होतं.

“बेंजामिन, मी जरा बाहेर जाऊन येते. हा पंखा घे... अन पाळण्यात झोपलेल्या सॅलीला वारा घालत बस... नाहीतर माशा

तिला त्रास देतील.”

बेंजामिनच्या आईनं त्याला बजावलं.

बेंजामिन बाळाला वारा घालत बसला त्याच्या मनात आलं, “किती गोड आहे आपली बहीण. कुरळे कुरळे केस, गोबरे गोबरे गुलाबी गाल, लालचुटूक ओठ.” बेंजामिन क्षणभर बघतच राहिला.

त्याला काय वाटलं कुणास ठाऊक? जवळच्या टेबलावर दोन दौती होत्या. एक काळ्या शाईची आणि एक तांबड्या शाईची! बेंजामिननं एक कागद घेतला, आणि त्या कागदावर आपल्या बहिणीचं चित्र रेखाटायला सुरुवात केली

जगाला थक्क करून सोडणारा चित्रकार

बेंजामिन वेस्ट

– श्यामला कुलकर्णी

अगदी मनापासून तो चित्र काढत होता. चित्र पुरं होत आलं इतक्यात आई आली. आईची चाहूल लागताच बेंजामिननं चित्र लपवण्याचा प्रयत्न केला. “बघू...बघू...” म्हणत आईनं ते चित्र बेंजामिनच्या हातातून घेतलं आणि विस्फारून ती ते पहातच राहिली! तिचे डोळे चमकले.

“बेंजामिन, अरे! हे तर आपल्या सॅलीचं चित्र. किती हुबेहुब काढलंस रे!” तिनं आनंदानं बेंजामिनला कवेत घेतलं आणि त्याचा मुका घेतला.

आपल्या मुलाच्या हातात इतकी उत्तम

चित्रकला दडली आहे,

हे तिला प्रथमच कळलं. आईने कौतुक केलं म्हणून छोटा बेंजामिन खूप झाला.

दुसऱ्या दिवसापासून असा एकही दिवस गेला नाही, की बेंजामिननं चित्र काढलं नाही. आजूबाजूच्या सगळ्या गोष्टीचं निरीक्षण करूनतो चित्र काढायचा. रानफुलं,

एकाकी बेटावरती पोचण्यास नाही मार्ग, बेटाच्या अंतर्दामी बहरतो तयाचा स्वर्ग.

२९

गिर्यारोहणाची प्रेरणा निर्माण करणारे पुस्तक 'गिर्यारोहणगाथा' किं. ४० रु. संपर्क 'छत्र प्रबोधन प्रकाशन.'

झाडं, पक्षी, जनावरांचा कळप, मोठी शेत आणि माणसंसुद्धा. नव्या हुरूपानं आणि आईच्या उत्तेजनानं, बेंजामिनची दिवसेंदिवस प्रगती होत होती. कधी कागदावर, तर कधी भिंतीवर खडून त्यानं चित्र रंगवलेलंच असे.

एकदा एक रेड इंडियन माणूस त्यांच्याकडे आला. त्यानं बेंजामिनची चित्र पाहिली. त्याला ती फारच आवडली. रेड इंडियन आपली शरीरं निरनिराळ्या रंगांनी रंगवतात. बेंजामिनला त्या माणसानं आपल्याजवळचे रंग दिले. तांबडा आणि पिवळा. आईनं निळा रंग आणून दिला. बेंजामिनं ह्या तिन्ही रंगांच्या मिश्रणातून अनेक रंग तयार केले. आता तो रंगीबेरंगी

चित्र काढायला लागला. बेंजामिनची चित्रं जास्तच उठावदार व्हायला लागली. दुसरी गोष्ट म्हणजे त्या रेड इंडियन माणसानं त्याला धनुष्यबाण कसा चालवायचा, हे ही शिकवलं. मग काय? बेंजामिननं निरनिराळ्या रंगीत पक्ष्यांची शिकार केली. ते पक्षी समोर ठेवून, त्यांची चित्रं काढली. निसर्गानं पक्ष्यांच्या पंखात उत्तम रंगसंगती साधलेली असतेच. बेंजामिनची पक्ष्यांची चित्रं त्यामुळे जिवंत वाटत. खरं म्हणजे चित्र रंगवायला कुंचलाच पाहिजे. इतके दिवस पेन्सिलीच्या टोकाला कापड बांधून तो ती रंगात बुडवत असे.

एक दिवस, बेंजामिनच्या मनात आलं की आपल्या घरातल्या मांजरीच्या अंगावर

३० एकाकी बेटाभवती झुळझुळते हिरवी माया, पांघरून हिरवी माया उमलती मनोगत गाणी.

उपासनेच्या विविधांगी उपयोगांची साप्रयोग माहिती देणारे पुस्तक 'उपासनेद्वारा व्याधिमुक्ती' किं. १६ रु.

'ज्ञान प्रबोधिनी' प्रकाशन

खूप केस आहेत. त्याचाच ब्रश केला तर? मनातला विचार त्यानं लगेच अंमलात आणला. मांजरीचे केस कापले. त्याचा ब्रश केला. असं दोन-तीनदा केलं. मांजरीच्या अंगावर ठिकठिकाणी खडे निर्माण झाले. आणि बेंजामिनच्या वडिलंच्या ते लक्षात आलं. ते बायकोला म्हणाले, “अग, आपल्या मांजरीला काहीतरी रोग झालेला दिसतोय. दिवसेंदिवस तिच्या अंगावरचे केस कमी कमी होत चाललेत.”

बेंजामिन घाबरला. वडील आता नक्की आपल्यालाच विचारणार. त्यानं एकदम आपणच केस कापतो ब्रशासाठी, असं कबूलच करून टाकलं. वडिलांना त्याचा प्रामाणिकपणा आवडला. ते बेंजामिनला रागावले नाहीत.

आता बेंजामिन आठ वर्षांचा झाला होता. एकदा फिलाडेल्फिया हून त्याचे काका आले. बेंजामिनची चित्रं पाहून ते खूष झाले. पुरेशी साधनं नसतानासुद्धा बेंजामिन इतकी उत्कृष्ट चित्रं काढू शकतो, ह्याचं त्यांना फार आश्चर्य वाटलं. फिलाडेल्फियाला परत गेल्यावर त्यांनी एक रंगपेटी, कॅनव्हास, ब्रशेस हे सामान पाठवलं आणि त्याचबरोबर, त्यावेळच्या गाजलेल्या चित्रकारांची सहा चित्रंही पाठवली! ती पाहून बेंजामिनला अतिशय आनंद झाला. इतकी सुंदर चित्रं त्यानं पूर्वी कधीच पाहिली नव्हती. त्याला मिळालेली ही भेट खरोखर अपूर्व होती. रात्री झोपताना, जवळच्या टेबलावर ही सगळी सामग्री ठेवूनच तो झोपायचा. मधूनमधून हातांनी चाचपून बघायचा. कुणी त्यातलं काही हलवलं तर नाही ना? अशी भाबडी शंका त्याच्या

मनात यायची.

दुसऱ्या दिवशीपासून त्यानं चित्रं काढण्याचा सपाटाच सुरू केला. त्याच्या उत्साहाला उधाण आलं. कालांतरानं तो शाळेतसुद्धा जाईना. एक दिवस शाळेतल्या शिक्षकांनी घरी निरोप पाठवला.

“बेंजामिन, शाळेत का येत नाही?” तेव्हा बेंजामिनच्या आईनं शिक्षकांना घरी बोलावलं. बेंजामिनचा काय उद्योग चालतो, ते प्रत्यक्षच दाखवलं. शिक्षक आश्चर्यचकित झाले. हा मुलगा शाळेचं नाव नक्कीच गाजवणार! “बेंजामिनला पुढील शिक्षणासाठी तुम्ही फिलाडेल्फियालाच पाठवा. तो चांगला चित्रकार हाईल.”

बेंजामिनच्या काकांनी त्याला फिलाडेल्फियाला नेलं. बेंजामिनचा हा आयुष्यातला पहिला प्रवास. जगाचं नवं स्वरूप पाहून तो चकीत झाला. घरं, माणसं नदीवरच्या बोटी सगळंच त्याला नवीन होतं. सर्वात त्याला अवडलेली गोष्ट म्हणजे तिथल्या चित्रकारांची चित्रं. सुप्रसिद्ध चित्रकार विल्यम्स ह्यानं बेंजामिनची चित्रकलेची आवड पाहून त्याला काही पुस्तकं दिली. चित्रकलेबद्दल त्यात खूपच माहिती होती. बेंजामिननं त्या पुस्तकांचा चांगला अभ्यास केला. स्वतःचं ध्येय त्याच्या डोळ्यापुढे स्पष्ट झालं होतं. त्याला मोठा चित्रकार व्हायचं हातं. त्यादृष्टीनं त्याची वेगानं वाटचाल सुरू झाली. एकदा त्यानं शेजारच्या एका बाईचं आणि तिच्या मुलाचं चित्र काढलं. ती बाई फारच खूष झाली. बेंजामिनला तिने भरपूर पैसे दिले.

आता बेंजामिनच्या वडिलांना वाटलं की त्याला कुठंतरी शिकाऊ उमेदवार म्हणून

सुहास्य कलिका करी उमलुनी लता कावरी, जगी दरवळे तिच्या परिमलांतली माधुरी. ३१

“पंख सुरांचे” ही छात्र प्रबोधननिर्मित ध्वनिफीत आवर्जून ऐका, किंमत रु. ४०/-

भरती करावं, पण बेंजामिनचा निर्धार होता चित्रकारच व्हायचं. वयाच्या सातव्या वर्षापासून त्यानं चित्रकलेचाच ध्यास घेतला होता.

क्वेकरपंथात कोणतीही कला शिकणं निषिद्ध होतं. बेंजामिन घरी आला असता त्याच्या वडिलांनी क्वेकरपंथीयाची बैठक बोलावली. क्वेकरपंथाचे प्रमुखही त्याला उपस्थित होते. त्यांना बेंजामिनचं चित्र काढणं पसंत नव्हतं. म्हणून त्यांनी विरोधच केलं. बैठकीला आलेले इतर सज्जन बेंजामिनच्या कलाकृती पाहून थक्क झाले. त्यांनीच धर्मगुरूंची समजूत घातली. एवढ्या लहान वयात एवढी प्रगती? हा मुलगा जन्मतःच कलेचं वरदान घेऊन आलेला दिसतोय. परमेश्वराचीच इच्छा असेल, की त्यानं एक उत्कृष्ट चित्रकार व्हावं. त्याला परावृत्त करण्याचा आपल्याला काय अधिकार? सर्वांनाच हा विचार पटला. स्वतः धर्मगुरूंनी त्याच्या डोक्यावर हात ठेवून त्याला आशीर्वाद दिला. इतरांनीही त्यांचे अनुकरण केले.

नंतर कॉलेज शिक्षणासाठी बेंजामिन पुन्हा फिलाडेल्फियाला गेला. त्या कॉलेजचे प्राचार्य प्रॉव्हेस्ट स्मिथ ह्यांच्या कानावर बेंजामिनचं नाव गेलंच. सुवासिक फुलांचा सुगंध, आपोआपच हवेत दरवळतो, नाही का? त्याच्यासाठी निराळे प्रयत्न करावे लागत नाहीत. बेंजामिनला त्यांनी बोलावून घेतलं.

“बेंजामिन, तुझ्या कलेच्या उत्कर्षासाठी तुला रोमलाच जायला हवं. रोम म्हणजे कलेचं माहेरघर. जगातील उत्तमोत्तम चित्रकार तिथं पहायला मिळतील. साऱ्या जगात

रोमच्या चित्रकारांची चित्रं गेलेली आहेत. मी तुझी सर्व व्यवस्था करतो.”

१७६० मध्ये बेंजामिन रोमला आला. त्यावेळी तो अवघा वीस वर्षांचा होता. एका अनोख्या दुनियेत आपण प्रवेश केलाय, असं बेंजामिनला वाटलं. तिथल्या उत्तुंग कलाकृती पाहून, त्याच्या प्रतिभेला नवे नवे पंख फुटले. बेंजामिनला भेटण्यासाठी अनेकजण यायला लागले. त्या काळी अमेरिकामुद्दा लोकांना आजच्या प्रमाणे परिचित नव्हती. अमेरिकन जनतेला रेड इंडियन लोकांबद्दल कुतूहल होतंच. बेंजामिनची किर्ती ऐकून अमेरिकन चित्रकारही रोमला आले. बेंजामिन रोमच्या आर्ट गॅलरीमधील उत्कृष्ट चित्रं, तास न तास पहात बसायचा. बारकाईनं निरीक्षण करून बऱ्याचशा गोष्टी त्यानं आत्मसात केल्या. तीन वर्ष तो रोमला राहिला. तिथून फ्लोरेंसला आणि नंतर थेट लंडनला गेला. अन् तिथंच तो स्थायिक झाला. त्यावेळी इंग्लंडच्या गादीवर किंग जॉर्ज

३२ दिशादिशांना सौरभ माझा वाहनि वारा नेतो, नको नको मी म्हणतां कुतुके यश माझे पसरितो!

छात्र प्रबोधन मासिकासाठी जाहिराती मिळवून घ्या. दर-अर्थ पान रु. १००/- पूर्ण पान रु.

१,५००/-

(तिसरा) हा होता. त्यानं बेंजामिनची चित्रं विक्रत घेतली. बेंजामिनच्या कला जीवनाला आता चांगलीच गती प्राप्त झाली होती. १७७२ मध्ये 'रॉयल अॅकॅडमी ऑफ आर्टस्' ह्या कॉलेजचा तो प्रिन्सिपल झाला. ह्या उच्च पदावर असताना इ. स. १८८२ मध्ये तो कालवश झाला.

बेंजामिनचं विख्यात चित्र "The Death of Wolfe" कॅनडाला प्रेझेंट दिलं गेलं. कॅनेडियन सैनिकांनी महायुद्धात इंग्लंडला मदत केली होती म्हणून! दुसरं गाजलेलं चित्र "Christ Healing the sick" हे लंडनच्या रॉयल अॅकॅडमीमध्ये अजूनही लावलेलं आहे आणि विशेष आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्या चित्राखालीच एक दुसरं छोटंसं चित्र आहे. बेंजामिननं काढलेलं पहिलं रंगीत चित्र. वयाच्या आठव्या वर्षी त्यानं काढलेलं. लोक ते पहातात आणि थक्क होतात. वयाच्या

आठव्या वर्षी, एक मुलगा इतकं सुंदर चित्र काढू शकतो, ह्यावर लोकांचा विश्वाससुद्धा बसत नाही. ते एक निसर्गदृश्य आहे. तुम्ही कधी लंडनला गेलात, तर अवश्य पहा.

असा हा बेंजामिन वेस्ट. सतत प्रयत्न, उत्तम निरीक्षणशक्ती, तीव्र कल्पनाशक्ती, आणि जिद्द ह्या गुणांमुळेच सगळ्या विरोधी परिस्थितीला तोंड देऊन जागतिक कीर्तीचा चित्रकार बनला !!

▣

मूळ लेखक : Archer Wallace
(Overcoming Handicaps) या पुस्तकातून
अनुवाद : श्यामला कुलकर्णी
१४, तपोधाम सोसा. मुकुंदनगर, पुणे ३७

इ. ८ वी ते १० वी च्या विद्यार्थ्यांसाठी विशेष संधी!

ज्ञान प्रबोधिनीद्वारा आयोजित 'लेखन कौशल्य' प्रशिक्षण वर्ग

कालावधी : २१ जून १७ ते २७ जुलै १७ पर्यंत

वेळ : दर शनिवार दु. ४.०० ते ६.०० पर्यंत व रविवारी स. ८.०० ते ११.००

शुल्क : रु. २५०/-

स्थळ : ज्ञान प्रबोधिनी, ५१० सदाशिव पेठ, पुणे ३०. फोन नं.: ४७७६९१

नाव नोंदणी : छात्र प्रबोधन कार्यालय, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे ३०.

परीक्षेतील गुण कळवा!

इ. १०वी-१२वी तील सभासदांनी त्यांच्या परीक्षांचे निकाल आवर्जून कळवावेत. आम्ही त्यांची वाट पाहत आहोत. तसेच वार्षिक परीक्षेत ज्यांनी उल्लेखनीय प्रगती केली आहे अशांनी दोन्ही वर्षांच्या प्रगती पुस्तकांच्या झेरॉक्स प्रती पाठवाव्यात. त्यांना विशेष बक्षीस पाठविले जाईल!

पायाखालच्या जमिनीला आभाळाचं वेड लागलं अन्, बघता बघता एका बीचं केवढ मोठं झाड झालं.

३३

'असे घटते सुंदर अक्षर' हस्ताक्षराची कृतिपुस्तिका, छात्र प्रबोधन प्रकाशन.

गंमत रंगमंचीय खेळांची, बुद्धीला आव्हान देण्याची!

- देवदत्त पाठक

मुलांनो, तुम्ही आत्तापर्यंत गोट्या, भोवरे, पतंग यांपासून बॅडमिंटन, क्रिकेट, फुटबॉल इथपर्यंत अनेक खेळ खेळत असाल. पण आज आपण काहीशा आगळ्या वेगळ्या खेळाची ओळख करून घेणार आहोत. रंगभूमीवर अभिनेते आपल्या अभिनय कौशल्याने नाट्यानुभव निर्माण करत असतात. अभिनेता अत्यंत सजग, सुडौल, सृजनशील असणे आवश्यक असते. त्यासाठी त्याच्याकडे असलेले शरीर, मन, बुद्धि यांना पैलू पाडण्याचे काम हे रंगमंचीय खेळ करतात.

ते खेळ कोणते? त्यांचा उद्देश काय? पाया काय? अशा अनेक प्रश्नांची उत्तरे आपण पाहूया. या खेळांसाठी क्रिकेट सारखी अकराच जणांची टीम लागत नाही किंवा फुटबॉलसारखं मोठं ग्राउंड लागतेच असं नाही. हे खेळ तुम्ही कोणाही बरोबर, कुठेही, कधीही खेळू शकता.

रंगमंचीय खेळांचा संबंध प्रत्यक्षपणे नाट्यनिर्मितीशी असतोच, तसेच तो दररोजच्या जगण्याशीही असतो. आपण आपला शारीरिक डौल सुधारावा, आपलं वागणं बोलणं चांगलं असावं यासाठी प्रयत्न करतो. ते या रंगमंचीय खेळांतून साध्य होतं.

आपण कोणताही खेळ मनोरंजनासाठी खेळतो. पण या रंगमंचीय खेळांमधून आपल्या कलागुणांना देखील वाव

मिळतो. बुद्धीला चालना मिळते. आपण या खेळांमधून चांगले काहीतरी शिकत जातो. आपलं व्यक्त होणं अधिक नेमकं आणि प्रभावी होऊ शकतं. रंगमंचीय खेळ म्हणजे बुद्धीला चालना देणारे, मनोरंजन करणारे गंमतशीर खेळ आहेत.

याप्रकारचे २५० त ३०० वेगवेगळे खेळ आहेत. अशा खेळांमधून तत्परता, वेळेचे बंधन पाळून जास्तीत जास्त चांगले काम करणे, कल्पनाशक्ती, आत्मविश्वास, एकाग्रता व प्रतिभा अशा गुणांची वाढ होते.

आता तुमची उत्सुकता ताणली गेली असेल तेव्हा एखाद दोन खेळ तुम्ही खेळूनच पहा ना!

रंगमंचीय खेळ - तुमच्यातीलच एखादा मुलगा खेळ सूत्रसंचालन करेल. या पहिल्या खेळात सुरूवातीला एक गट दुसऱ्या गटाला एक शब्द देतो. उदा. 'आधार' या शब्दाचा समानार्थी शब्द दुसऱ्या गटाने वाक्यात उपयोग करून सांगावयाचा असतो. उदा. भटाला मंदिरात आसरा मिळाला. दुसरा गट पहिल्या गटाला ते वाक्य कोण व्यक्ती (पात्र) बोलेल हे सांगेल. उदा. सावकार. पहिल्या गटाने ते वाक्य त्या व्यक्तीरेखेच्या दृष्टीकोनातून बोलून दाखवायचे. अशाप्रकारे प्रतिस्पर्धी गटाने 'कोण? कुठे? कधी? कोणाशी?' या चार प्रश्नांच्या

३४ | तुम्हीच सांगा सोंगावाचुन शक्य कसे हे आहे जीवन, जगणे म्हणजे चतुरपणाने सोंगांचे करणे संपादन!

बुद्धिमत्ता चाचण्यांसाठी भेटा अथवा लिहा - प्रज्ञा मानस संशोधिका, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे

साच्यात वाक्य बोलण्यासाठी अटी घालायच्या. उदा. सावकार त्याच्या माणसांशी बोलताना, सावकार रात्रीच्या मारेकऱ्याशी खलबतं करताना, वगैरे.

असाच आणखी एक खेळ आहे. इथं मात्र दोन गट करायचे नाहीत, तर एका गटातही हा खेळ खेळता येतो. गटामधल्या एकानं एक वाक्य बोलायचं व दुसऱ्याने त्याला अनुसरून पुढचे वाक्य सुचवायचे असं करत करत एक गोष्ट तयार करायची. इथंच थांबायचं नाहीतर मग त्या गोष्टीतल्या घटना शोधायच्या. त्या घटनांना बांधत, त्यातील घडणं शोधत, ताण निर्माण करत एक प्रसंग तुमचा तुम्हीच तयार करा. आणि हो, ह्या सगळ्याला वेळ घ्यायचा फार तर दीड तास! गटात सगळ्यांनी मिळून, सुचवत, पटापट काम करायला किती मजा येते हे पहाच!

हे रंगमंचीय खेळच रंगभूमी पाठांसाठी आपली शारीरिक व मानसिक तयारी करतात. इथं हे खेळ खेळताना

आपल्याला वेगवेगळ्या विषयांवर विचार करता येतो. प्रत्यक्ष आयुष्यात असे प्रसंग उभे ठाकल्यावर मग आपण डगमगत नाही. तसेच गटात काम करताना सगळ्यांना समजून, सामावून आपल्याबरोबर कसं न्यावं हे ही शिकता येतं. आपण समाजात वावरतो म्हणजे तरी काय करतो? वेगवेगळ्या गटांबरोबरच तर वावरतो. साहजिकच आपल्याला योग्य वागणुकीचं भान येतं! असं भान प्रत्येकाला आलं तर सारं सामाजिक वातावरण सुधारून जाईल. म्हणूनच सामाजिक दृष्टिकोनातूनही रंगमंचीय खेळांचं महत्त्व आहे.

तर मग करणार ना सुरुवात आजपासूनच, असे शरीर व मन दोघांना तल्लख बनविणारे रंगमंचीय खेळ खेळायला?

▣

देवदत्त पाठक
लोककल्याण ७७,
शनिवार पेठ, पुणे ३०

एक मुखवटा मुखावरी हा करण्यासाठी तुमचे रंजन, तुम्हीच सांगा, सोंगावाचून शक्य कसे हे आहे जीवन. ३५

आधुनिक काळात अर्थपूर्ण संस्कार होण्यासाठी ज्ञान प्रबोधिनी द्वारा प्रकाशित पोथ्या वापरा.

एका खेळामध्ये मुलांना विचारण्यात आलं की, समजा, एक जहाजातून जगातील अनेक थोर मंडळी प्रवास करताहेत - महात्मा गांधी, अल्बर्ट आइन्स्टाईन, रूझवेल्ट, हेन्री फोर्ड, इंग्लंडची राणी इत्यादी अन् समुद्रात अचानक तुफानी वादळ सुरू झालं - या लोकांना वाचवायचे शर्तीचे प्रयत्न सुरू करायचेत. एका वेळी मात्र एकालाच वाचवणं शक्य आहे. किती वेळ मिळेल सांगता येत नाही - वाचतील तेवढे वाचतील, उरलेल्यांना जलसमाधी मिळणे शक्य - तर तुम्ही कुणाकुणाला कोणत्या क्रमाने वाचवाल?

मग प्रत्येकजण खेळात आपापला क्रम ठरवतो अथवा ठरवते. सगळ्यांचं सांगून झालं, की शिक्षक कारण विचारायला सुरुवात करतात. इथं क्रम लावणंही अवघड आणि कारणं देणं त्याहून अवघड. एकाची थोरवी दुसऱ्यापेक्षा कशाच्या आधारावर मोठी ठरवायची?

ऐतिहासिक काळातील या थोर व्यक्ती वेगवेगळ्या क्षेत्रातल्या खऱ्या, त्यामुळं त्यांच्यात तरतम करण्यापेक्षा त्यांना एक पंक्तीला बसवणं हेच श्रेयस्कर. आजच्या काळातल्या व्यक्तींची नावं घेऊन खेळ खेळणं त्याहून अवघड. समजा नावं न घेता त्यांचा पेशा निवडला तर काय होईल? म्हणजे, त्या जहाजात एक शिक्षक, एक उद्योगपती, एक समाजसेवक, एक राजकारणी आणि एक शास्त्रज्ञ आहेत आणि वादळ सुरू झालं... काय कराल?

काही मुलं शोधू लागतील - त्यात

निवड भवितव्याची

- सुभाष देशपांडे

डॉक्टर आहे का? इंजिनियर तर नाहीना? एखादा कॉम्प्युटर स्पेशालिस्ट? किंवा एखादा एम. बी. ए. वाला? आणि हो, आपले लाडके नट-नटी आणि पॉप गायक यांच्यापैकी कोणी नाही ना? - मग मारो गोली? बुडेना का जहाज! जमलं तर वाचवू एक दोघांना, नाही तर त्यांचं नशीब! हे राजकारणी तर अगदी...

मित्रांनो, हा खेळ काल्पनिक नाही. आपल्या आजूबाजूला पाहिलंत, तर आपण स्वतःच या जहाजात बसलो आहोत, असं लक्षात येईल आणि समुद्र खवळला आहेच, कोणत्याही क्षणी लाटा आपल्यापर्यंत येऊन पाहोचतील. किनारा सोडून कोणी १० किलोमीटर आलंय. तर कोणी १२ आणि ऐन वादळाच्या तोंडावर आपलं होकायंत्र हरवलंय? वळायचं कुठं?

१०वी-१२वी नंतर काय, 'हा यक्ष प्रश्न' अनेकांना भेडसावत असतो. परवाच डॉ. श्रीराम लागू सांगत होते, "अहो, आमच्या वेळेला म्हणजे १९४५ साली, ५०% गुण मिळाले की मेडिकलला सहज प्रवेश मिळे! फर्स्ट क्लास एखाद्यालाच असायचा." आज ग्रुप टोटल अमूक इतकी झाली की वाचलात आणि एक दशांशाने जरी चुकली तरी जहाज जणू बुडलेच समजा. ज्या महाराष्ट्रात दहावी परीक्षेला बसलेल्यातली ५०% टक्के मुलं नापास होताहेत, तिथं उत्तीर्ण

३६ | start where you are, with what you have, make something of it & never be satisfied.

रु. २५०/- देणगी देऊन वाढदिवसानिमित्त आपल्या नावाने छात्र प्रबोधनमधील एक पान प्रायोजित करा.

झालेल्यांमध्ये जीवघेणी स्पर्धा आश्चर्यकारक आहे. बारावीतला ९९ टक्के वाला शहाणा आणि ९८ टक्केवाला अपात्र, त्याने खुशाल घरच्यांची बोलणी खावीत. असला वेडगळपणा आजच्या परिस्थितीमुळे जीवनाचा भाग बनून राहिलाय.

कशामुळे हे सगळे? स्पर्धा, धकाधक, रहदारी हे 'यशस्वी' जीवनाचे लक्षणच आहे मुळी. जपानमध्ये म्हणे अमुक एका कंपनीत नोकरी मिळवायची असेल, तर एका विशिष्ट दर्जेदार कॉलेजमधून पदवी मिळालेली हवी, अन्य त्या कॉलेजात प्रवेश मिळायला तमुक एका शाळेतून तयारी केली तरच तेवढे मार्क पडतात. बरं, त्या शाळेत फुकाफुकी(हे जपानी नाव नाही!) प्रवेश नसतो, प्राथमिक शाळा कोणती यावर ते अवलंबून आणि त्या प्राथमिक शाळेच्या प्रवेशासाठी... बाप रे!

महाराष्ट्रातल्या शहरांमध्ये आज बहुतांश हीच परिस्थिती आहे. तालुक्यापर्यंत ती पसरत चालली आहे. जग ज्याला श्रेष्ठ म्हणतं, तसं होण्यासाठी धडपड करण्यात चूक तरी काय आहे? जग म्हणजे आपल्या आजूबाजूचे सगोसोयरे- मित्रमैत्रिणी. ते कशाला थोर म्हणतील, याचा काही नेम नाही. ५० वर्षांपूर्वी वकील आणि बॅरिस्टर यांना थोर म्हणायचे, आय सी. एस. म्हणजे तर प्रतिरूप गौरा साहेबच. हळूहळू हे वारं डॉक्टरीकडे वळलं. परदेशात भारतीय डॉक्टर्सना मागणी प्रचंड वाढली. नंतर सर विश्वेश्वरया यांच्या नावामुळे सिव्हिल

इंजिनियरिंग आणि सरकारी नोकरी यांचे वजन वाढलं. महाराष्ट्रात डीझेल इंजिन, स्कूटर्स, रिक्शा, ट्रक यांचे उत्पादन जसे होऊ लागले तसे मेकॅनिकल इंजिनियरिंगचा भाव वधारला आणि त्याला प्रवेश मिळणं अवघड होऊन बसलं. मग एम.बी.ए. ची लाट आली. कारखान्यात पाऊल टाकण्यापूर्वीच सर्वज्ञता आलेले नेक टायवाले इतरांकडे तुच्छतेने पाहू लागले. पुढे त्यांची संख्या एवढी वाढली, की ते प्रतिक्षा यादीवर जाऊ लागले. इलेक्ट्रॉनिक्स आणि कॉम्प्युटरचा जमाना आला. त्या झंझावातामुळे तर १९८० च्या पूर्वी डब्लू ग्रॅज्युएट झालेले सगळे लोक जणू 'निरक्षर' वाटायला लागले. कॉम्प्युटर चालविता न येणारा मनुष्यजीव पृथ्वीवर जगण्यास अपात्र, इतकी परिस्थिती येऊन ठेपली आहे. आणि आता इंटरनेटरला अॅक्सेस नसेल, तर तुमच्या जगण्याला काय अर्थ आहे?

मग कोण संस्कृतच्या संहिता पाठ करतो? कोणाला प्लेटो काय म्हणाला आणि भगवान बुद्ध व शंकराचार्य यांच्या प्रतिपादनात फरक काय आहे, हे जाणून घेण्याएवढी उमंग आहे? अहो, कालिदासाची नाटके सोडाच, पण बिचाऱ्या शेक्सपियरलाही म्युझियममध्ये कोंडल्यासारखे झाले आहे. शेती, आयुर्वेद, हस्तकला या तर गावकुसा बाहेरच्या दुय्यम जीवनश्रेण्या झाल्या. टी.व्ही. आणि फ्रीज विकणाऱ्या पोऱ्याला जी प्रतिष्ठा आली ती दोन एकरात टोमॅटो करणाऱ्या कष्टकऱ्यात राहिली नाही. पेजर

नवे ओज मज, नवे तेज मज, सर्व नवे मिळणार, जीर्ण जुन्यास्तव कोण अवास्तव, सुज झुरत बसणार? ३७

विविध रोगांवर गुणकारी 'प्रबोधन सूक्ष्मौषधि' वापरा. संपर्क 'आयुर्वेद संशोधिका', ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे.

कमरेला लावून इकडचे टपाल तिकडे देणाऱ्याला 'करिअर' आहे, भाताचा शेतकरी मात्र ऐन वेळी खताला पैसे कोटून आणणार, या विवंचनेतच आहे.

शिक्षण सोडलेले गुंड किंवा उच्चशिक्षित खानदानी मंडळी ही राजकारणाची वाट चोखाळताहेत.

सरासरी 'वार्षिक' उत्पन्न दरमाणशी रू. ६,२९५/- आहे! येथे दरमहा त्याच्या तिप्पट अपेक्षा.

लक्ष्मी मित्तल किंवा हिंदुजा होण्याची स्वप्न पाहण्यात वावगे नाही. जगातल्या पहिल्या १०० श्रीमंत लोकात हे दोघं आणि काही भारतीय आहेत. जगातला

उत्तम
डॉक्टर
किंवा कॉम्प्युटर
किंग बिल गेट्स
होण्यासाठी होड लावण्यात

सामाजिकदृष्ट्या पुढारलेले मध्यमवर्गीय स्पर्धेचा मुकाबला करित मोक्याच्या जागा पटकावताहेत. नोकरीवाले परदेशी कंपन्यांकडे अर्ज टाकून पहिल्या फटक्यात २० हजार रूपये दर महिना पगार कसा मिळेल या विवंचनेत आहेत. भारताचे

गैर नाही. दुसऱ्याच्या तंत्रज्ञानाच्या जोरावर तिसऱ्याचे शोषण करणाऱ्या परदेशी कंपन्यांचे अजवावधी डॉलर्स खेळवत व्यवस्थापनशास्त्राचे अध्वर्यू म्हणवण्यात गुन्हा काही नाही. गुन्हा आहे तो भारतीय देहात 'इंडिया इज अ रॉटन कंट्री' म्हणणारी

३८ जुनी इंद्रिये, जुना पिसारा, सर्व सर्व झडणार, नव्या तनुचे नव्या शक्तीचे पंख मला फुटणार.

होऊ या सभासद छात्र प्रबोधनचे, रुजवू या बीज मनी राष्ट्रसेवेचे!

परकीय मनं बाळगण्याचा!

लॉर्ड माऊंटबॅटन १९४७ साली येथून गेला, पण लॉर्ड मेकॉले अद्याप गेलेला नाही. शिक्षणपद्धतीचे पारतंत्र्य एवढे जबरदस्त आहे. गोऱ्यांचे लष्करी साम्राज्य मावळले, पण मनावरचे वर्चस्व अजून तसेच आहे. आता अमेरिकेला तर लढाई करण्याचीही आवश्यकता उरलेली नाही. तिच्या आर्थिक साम्राज्याचे गुलाम तिसऱ्या जगाची जगाची शिखर परिषद भरवताहेत.

स्वाभिमानशून्य, स्वत्वाची ओळख विसरलेले, स्वतःच्या देशाच्या वारशाची किंमत न कळणारे, पाश्चात्य आकर्षणाने चंगळवाडाला पैसा पुरे पडावा म्हणून कोणत्याही नीतिमूल्यांची तमा न बाळगणारे, आपल्या मातृभूमीच्या नैसर्गिक साधन सामग्रीचा विध्वंस करण्यास मागे-पुढे न पाहणारे असे समाजमन आजच्या शिक्षण पद्धतीत आपण तयार करित आहोत. सर्वसामान्य माणूस भ्रष्ट झाला म्हणून भ्रष्टाचारी गुंडांच्या हातात राजकारण गेले आणि त्यामुळे काठावर तगून राहिलेला, उरलेला सामान्य माणूसही मूल्यहीनतेच्या आवर्तात ढकलला गेला.

यातून बाहेर येण्यासाठी १२ वी नंतर कोणत्या अभ्यासक्रमास जावे? तेवढी ग्रुप टोटल भरण्यास कोणते रसायन आणि कोणते गणित हाताशी येईल?

फळप्रक्रिया करून शेतमाल निर्यात करणाऱ्या कृषि पदवीधराला आज दरमहा रू. २५,०००/- मिळावेत आणि सामाजिक प्रतिष्ठा मिळावी. भारतीय

भाषांमधील तत्त्वज्ञानाचा परिचय जगाला करून देणाऱ्या स्नातकांना राष्ट्रीय पुरस्कार मिळावयास हवेत. सेंद्रीय शेती, आयुर्वेद, योग, हिंदुस्थानी संगीत यात नोबेल पारितोषिके मिळवू इच्छिणाऱ्या भारतीय विद्यापीठात स्पर्धेचे रान उठावे, सौर ऊर्जेचा वापर करून पत्थर फोडणे, धूर विरहित चलनवलन साधणे, अस्तंगत होत जाणाऱ्या वनस्पतींवर संशोधन करून मानवाला १०० वर्षांचे निरोगी आयुष्यमान मिळवून देणे ही आमची कर्तृत्वाची नवी शिखरे व्हावयास हवी. त्यासाठी नवे अभ्यासक्रम लिहावे लागतील. बुद्धिमानातल्या बुद्धिमान मुलांनी तिकडे वळावे लागेल. आर्टस, कॉमर्स या विद्याशाखा इतर काही जमलं नाही म्हणून जाण्याच्या अशा उरलेल्या नसाव्यात. सगळ्याच विद्याशाखांना समान प्रतिष्ठा यावी. अवकाश संशोधनातील अक्विल दर्जाचा शास्त्रज्ञ आणि ज्वारीच्या पिकावर संशोधन करणारा कृषितज्ज्ञ देशाच्या दृष्टीने सारख्याच मोलाचे व्हावेत.

आणि शिक्षक होणं हे परमभाग्याचं वाटावं. लक्षाधीशांच्या पदरी चार शिक्षणसंस्था मांडलिकासारख्या असण्याऐवजी शिक्षणातील गुणवत्ता आणि नीतिमत्ता एवढी वाढावी, की धनिक त्याकडे आदराने व बरोबरीच्या नात्याने पाहू लागतील.

हे सगळे घडण्यासाठी गुणी मुलांनी रूढ चाकोरी सोडून नव्या करिअर्सचा पायंडा पाडायला हवा. खरं तर उद्योजकता ही शिक्षणावर फारच थोडी अवलंबून आहे. ती धडपड अंगी बाणवली तर स्पर्धेच्या

ships are safe in the harbor, but they are not meant for it.

३९

धडपडणाऱ्या मुलामुलींना देते संधी छात्र प्रबोधन! शक्ती, युक्ती, बुद्धी मिळते वाचून त्यातील विचारधन!

युगात टिकून राहण्याची आशा आहे.

मास्टर्स इन् सोलर एनर्जी, पी.एच.डी.
इन् ऑर्गॅनिक फार्मिंग, ग्रॅज्युएट इन्
वॉटरशेड मॅनेजमेंट, एम.बी.ए. इन् रूरल
रिकन्स्ट्रक्शन, कॉम्प्युटर स्पेशलिस्ट इन्
रिसोर्स लिटरसी, एम.टेक. इन् ॲप्रोप्रिएट
टेक्नॉलाजी आणि डॉक्टर्ससाठी
सुपरस्पेशलिटी इन् नॉन प्रिस्क्रिप्शन ऑफ
मेडिसिन असे उद्याचे अभ्यासक्रम
व्हावयास हवेत. त्यात प्रवेश मिळवायला
केवळ परीक्षेतील गुण पुरणार नाही, प्रेरणा
लागेल. पाठ्यपुस्तकांच्या बाहेरची धडपड

लागेल. शासनाच्या प्रशासकीय सेवांमध्ये
या सर्वांचा समन्वय लागेल.

भारत महासत्ता बनण्यासाठी हा सूर्य
आपल्याला पकडावाच लागेल. मग
वादळाचे ढग निवळू लागतील. जहाजाला
बसणारे हेलकावे थांबून वाटचाल यशाच्या
किनाऱ्याकडे होईल. त्यासाठी तुमचे 'हो'
का यंत्र तुमच्याच तर हातात आहे!

▣

प्रा. सुभाष देशपांडे
कार्यवाह, ज्ञान प्रबोधिनी,
पुणे ३०

रोकावे प्रदूषण निसर्गाचे

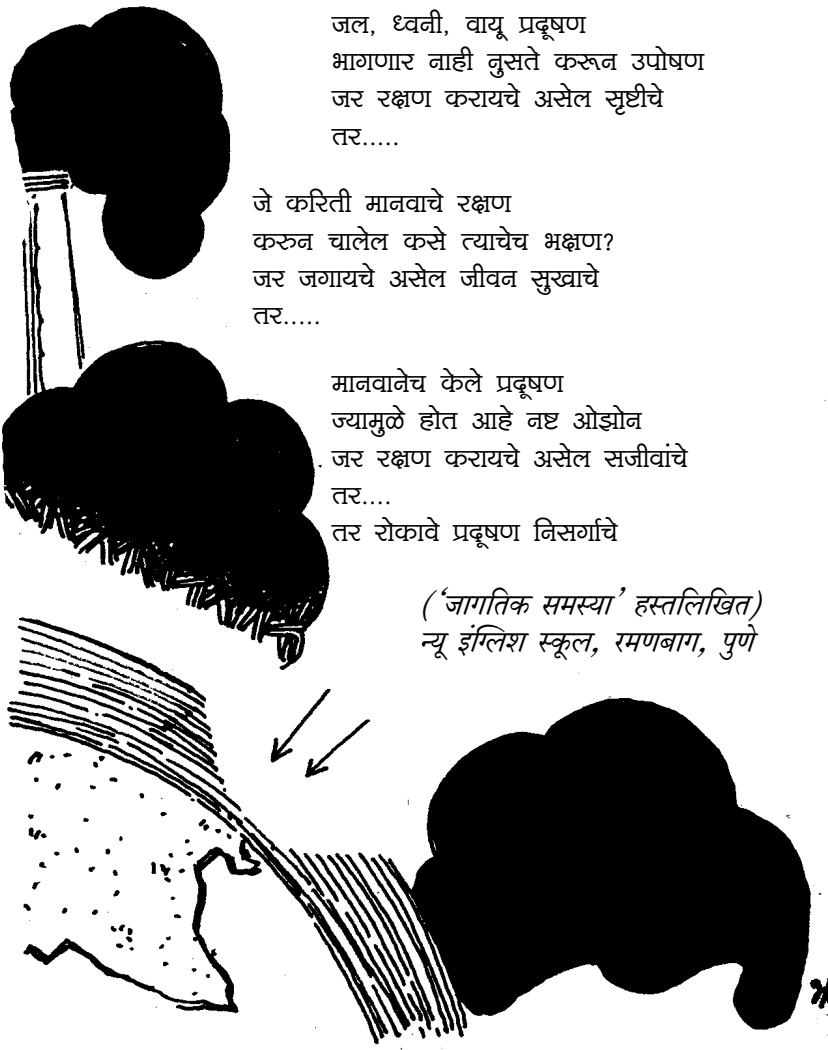
हे जीवन जर असेल फुलायचे
तर रोकावे प्रदूषण निसर्गाचे ॥धृ॥

जल, ध्वनी, वायू प्रदूषण
भागणार नाही नुसते करून उपोषण
जर रक्षण करायचे असेल सृष्टीचे
तर.....

जे करिती मानवाचे रक्षण
करून चालेल कसे त्याचेच भक्षण?
जर जगायचे असेल जीवन सुखाचे
तर.....

मानवानेच केले प्रदूषण
ज्यामुळे होत आहे नष्ट ओझोन
जर रक्षण करायचे असेल सजीवांचे
तर....
तर रोकावे प्रदूषण निसर्गाचे

(‘जागतिक समस्या’ हस्तलिखित)
न्यू इंग्लिश स्कूल, रमणबाग, पुणे

जीवन हे झंझावात, प्रलयीचे की वादळ, पाला पाचोळा उडवी, मार्ग करीत निर्मळ.
आकाशातील ताऱ्यांशी दोस्ती करण्यासाठी वाचा ‘छंद आकाश दर्शनाचा’ छात्र प्रबोधन प्रकाशन

मित्रांनो, मराठी भाषेत जुन्या उखाण्यांना एक विशिष्ट परंपरा आहे. या उखाण्यांचा संबंध कूट प्रश्नांशी, समस्यांशी किंवा कोड्यांशी जोडला जातो. अशा उखाणी कोड्यांचे स्वरूप 'आहे आहे' - 'नाही नाही' असे असते. कधी कधी साम्य लक्षणे देऊन उत्तर विचारलेले असते तेव्हा या कोड्यांचे स्वरूप 'आहे आहे' असे बनते. याउलट समानतेत असणारे फरक काही वेळा दिलेले असतात तेव्हा त्या कोड्यांचे स्वरूप 'नाही नाही' असे होते. पहिल्या लेखांकात मी असे एक उखाणी कोडे घातले होते आठवले का- पाहा बरं!

हं, अगदी बरोबर ते उखाणी कोडे असे होते.

*गडगाडत गेला गाडा नव्हे,
सळसळत गेला साप नव्हे,
गळ्यात जानवं ब्राम्हण नव्हे
- तो कोण?'*

आता या उखाणी कोड्याचे स्वरूप तुम्ही सांगा पाहू? बरोबर! 'नाही नाही' असे याचे स्वरूप आहे. या लेखात अशीच काही उखाणी कोडी मी तुम्हाला घालणार आहे. याची उत्तरे मात्र मी लगेच सांगणार नाही. फार तर उत्तराची सूचकता याच लेखांकात कोठेतरी तुम्हास सापडेल. या उखाणी कोड्यातील काहींचे स्वरूप 'आहे आहे' असे असेल कर काहींचे 'नाही नाही' असे राहिल. ही उखाणी कोडी तुम्ही विचारपूर्वक सोडवा आणि त्यांची उत्तरे 'छात्र प्रबोधन' कडे जरूर कळवा म्हणजे आम्हाला कळेल की तुम्ही तुमच्या मेंदूला किती ताण दिला आहे? या उखाणी कोड्यांचे आणखी एक

कोड्यांच्या अंतरंगात

भाग ३ डॉ. सुरेश करंदीकर

वैशिष्ट्य मित्रांनो तुमच्या लक्षात येईल की ही सगळी कोडी काव्यमय आहेत. तेव्हा आता तयार व्हा उखाणी कोडी सोडवायला!

*'पिसे आहेत, पण पक्षी नाही
हवेत उडतो, पण सजीव नाही
रंग पांढरा शुभ्र, पण बगळा नाही
क्षणात सारे झिडकारून हाकलतात
पण कावळा नाही!
तर सांगा पाहू हे कोण?'*

आता हा दुसरा उखाणा पाहा. याच उत्तर अगदी सोपं आहे. माझी तर खात्री आहे की तुमचं सर्वांचं उत्तर बरोबर येणार! तसं पाहिलं तर कोडं कुठं अवघड आहे? अरे तुमचे सारे खेळ आठवा. तुमच्या एका खेळाच्या साहित्यात पहिल्या उखाणी कोड्याचं उत्तर सामावलं आहे!

*'झाडावर राहतो पण पक्षी नाही
जटाजूट शिरी पण ऋषी नाही
तीन डोळे आहेत,
बापरे! पण शंकर नाही!
पोटात पाणी पण मेघ नाही
असा मी कोण?'*

आता या कोड्याचे उत्तर शोधायला जरा जास्त डोके खाजवावे लागेल. पाहा, सापडले का उत्तर?

*'शंभर डोळे आहेत पण इंद्र नव्हे!
माणसाच्या खांद्यावर बसतो
पण भेजा नव्हे!
भक्ष्य पकडतो, पण तोंड नाही व
जवळ हत्यारही नाही!
असे हे कोण?'*

४२ डॉंगरमाथ्यावरी सरोवर, पठारपाठी प्रशांत परिसर, कोण गुणगुणे जलधारातुन? कळीत दडले परागपाझर.

प्रकल्प करण्यासाठी जरूर वाचा 'नावीन्यपूर्ण प्रकल्प कसे करावेत?' ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन.

तुम्हाला असा एक मित्र शोधायचा आहे की,

‘ज्याला पाय नाहीत पण पळत जातो!
पंख नाहीत पण उडत जातो!
पाण्यावरून जातो पण भिजत नाही!
कडे-पर्वत ओलांडून जातो
पण दमत नाही!

हा मित्र आपल्याला जाणवतो
पण दिसत नाही.

असा कोण?’

मित्र यासाठी की तो आपलाच आहे,
सदैव आपल्याजवळ असतो!

यासारखी आणखी तीन कोडी! म्हणजे
एकून सात होतील. सातही उखाणी
कोड्यांची उत्तरे सापडली की लगेच ‘छात्र
प्रबोधन’ ला कळवा. यासारखी आणखी
काही कोडी तुमच्या संग्रही असतील तर
ती ही कळवा!

‘घर आहे पण दार नाही!

शेजार आहे पण भाषा नाही!!

असे कोण?’

‘इथे नाही तिथे नाही,
माळ्याच्या मळ्यात नाही;
बत्तीस खेड्यात नाही,
बी नाही, सालपट नाही,
खातात पण तोडीत नाही, ही कोण?’

आणि शेवटचे कोडे! त्यापूर्वी एक
सूचक असे की, या सात काड्यांपैकी
दोन कोड्यांचे उत्तर मात्र एकच आहे!

‘साधू आहे पण जप नाही,
पाणी आहे पण दिसत नाही!
डोळे आहेत पण पाहात नाही,
डोक्यावर केस पण माणूस नाही,
असा कोण?’

■

डॉ. सुरेश करंदीकर

दयानंद शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
सोलापूर

पाऊस

पाऊस रिमझिमणारा
भिजवत गेला धरती;
मोतियांचे थेंब बिलोरी
साचलेत पर्णावरती

पाऊस अतृप्तांना
तृप्तीचे जीवन देतो;
अंगणात घालून पिंगा
क्षितिजाचे तोरण होतो

पाऊस म्हणजे गाणे
स्वरांना छेडत जातो;
विरून गेला तरीही
गंध मनामध्ये उरतो

पाऊस निरंतर झरतो
पाऊस मनामध्ये शिरतो;
हेरून ओल्या जखमा
काठावरती फिरतो

पाऊस कुठेही नाही
असे ठिकाण दावा मजला;
सुख-दुःखाचे गाळून पाणी
जो-तो आहे भिजला

पाऊस रपापत येतो
आरपार जिन्हारी घुसतो;
अडल्या वाटसरूच्या
कारुण्याला हसतो.

दशकांत पुजारी

रामनगर, वारजे, पुणे २९.

नील पटावरी कुणी जरा फेकला गुलाल, मंद प्रकाश फाकला, दिसे गोलाकार लाल.

४३

कालासंगे धावण्यासाठी धरवी विज्ञानाची कास, सभासद होऊन ‘प्रबोधन’ चे मिळतो हा विश्वास!

अभ्यासातील स्वावलंबन

गोष्ट एकलव्य आणि एडिसनची

अगदी तुमच्या बालपणापासून तुम्ही एकलव्याची गोष्ट ऐकत आला आहात. गुरुवर्य द्रोणाचार्यांचा मातीचा पुतळा समोर ठेवून स्वतःच धनुर्विद्येचा अभ्यास करणारा एकलव्य आपल्याला खूप आवडतो. राजप्रसादात राहणाऱ्या राजपुत्र अर्जुनाचा आणि एकलव्याकडे गुरुदक्षिणा म्हणून अंगठा मागणाऱ्या द्रोणाचार्यांचा आपल्याला रागही येतो. एकलव्यासारखी विद्येची तहान लागली तर असा स्वतःचा अभ्यास तुम्हालाही करता येईल. आधुनिक काळातला असा आणखी एक एकलव्य मला माहीत आहे. त्याचे नाव थॉमस अल्वा एडिसन. एडिसनने तर त्याचा सारा अभ्यास आगगाडीच्या डब्यात वर्तमानपत्रे विकत केला. कसली शाळा आणि कसले कॉलेज! आगगाडीत फावल्या वेळात त्याने पुस्तकेच वाचली नाहीतर तर डब्यात चक्क प्रयोगशाळाही उभी केली. भावी आयुष्यात ग्रामोफोनपासून तर विजेच्या दिव्यापर्यंत हजारो शोध लावण्याची पूर्वतयारी एडिसनने कोणत्याही मदतीशिवाय स्वतःच केली.

एकलव्याने जे केले. एडिसनने जे केले त्याला म्हणायचे स्वाध्याय! या स्वाध्यायाचा कोणत्याही शालेय परीक्षेशी संबंध नव्हता. त्यांना मोठेपणी आयुष्यात जे साधायचे होते त्यासाठीचा तो

स्वाध्यायाचा अर्थ

- प्रा. विवेक पोंक्षे

अभ्यास होता. आपल्यालाही जीवनात पुढे अनेक कौशल्ये मिळवायला लागतात, ती वापरायला लागतात, नवे ज्ञान मिळवायचे असते. विविध समस्यांना तोंड द्यायचे असते. या साऱ्यासाठी लागणाऱ्या काही कौशल्यांची सुरुवात शाळेत होत असते; पण प्रत्यक्षात पुस्तकातले धडे घोकून आपल्या झोळीत जे पडते ते इतके तुटपुंजे असते की प्रवाहात पडल्यावर नाकातोंडात पाणी जाऊन नवशिक्या पोहणाऱ्यासारखी आपली स्थिती होते. याचे कारण आपण शाळेत केवळ पुस्तके वाचणे आणि घोकंपट्टी याशिवाय काही अभ्यासच केलेला नसतो. त्यातच आपल्याला कोणीतरी शिकवण्याची इतकी सवय झालेली असते की आपण शिकायचे कसे हे शिकायचे विसरूनच गेलेलो असतो. परिणाम असा होतो की कॉलेजमध्येही प्राध्यापकांच्या नोट्स व गाईड्स यांचाच आधार आपण शोधत राहतो; पण तोपर्यंत अभ्यासाविषयाच्या सीमा इतक्या विस्तारलेल्या असतात की आधार अपुरे ठरतात. कॉलेजची पदवी घेऊन जेव्हा आपण व्यवहारातले प्रश्न सोडवायला उतरतो तेव्हा भूलभुलैयातील भांबावलेपण वाट्याला येते. मग मुकाटपणे समोर

४४ | युक्ति नाही बुद्धि नाही, विद्या नाही विवेकिता, नेणता भक्त मी तुझा, बुद्धि दे रघुनायका !!

कल्पनाशक्ती वाढविण्यासाठी 'कल्पक बनू या' अवश्य वाचा! ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन

येईल ते आयुष्य सर्वसामान्यपणे सामान्य वाटेने जगत राहतो.

मी आयुष्यात काहीतरी वेगळे करीन. या जगावर माझा ठसा उमटवून जाईन असे म्हणायचे असेल तर अभ्यासाकडे फक्त शाळा आणि परीक्षा एवढ्याच मर्यादित अर्थाने पाहून चालणार नाही. परीक्षा उत्तमरीत्या उत्तीर्ण होण्यासाठी लागणारी सारी कौशल्ये तर आम्ही मिळवूच; पण खऱ्या अर्थाने ज्ञान व कौशल्ये प्राप्तीसाठी जो अभ्यास करायचा तोही करू असे म्हणावे लागेल.

स्वाध्यायातून समस्यांना उत्तरे.

शैक्षणिक यशाचा पाया दोन गोष्टींनी घातला जातो. पहिली म्हणजे तुमच्या जवळ असणारी माहिती व दुसरी म्हणजे तुमच्या जवळ असणारी बौद्धिक व शारीरिक कौशल्ये. आपल्याला माहिती कशापासून मिळते असा विचार केला तर चटकन तुमच्या डोळ्यांसमोर पुस्तके, वर्तमानपत्रे, दूरदर्शन, ऑडिओव्हिडीओ कॅसेट्स, चित्रपट, नाटके, प्रदर्शने ही नावे येतील. या सगळ्यातून आपल्यापर्यंत येणारी माहिती इतकी अफाट आहे की येत्या काळात ही माहिती लक्षात ठेवणे मानवी मेंदूला अशक्यच ठरणार आहे. त्यातच माहितीत सतत पडणाऱ्या भरीमुळे जुनी माहिती वेगाने कालबाह्य होत चालली आहे. त्यासाठी **माहितीवर प्रक्रिया करायला आपण शिकले पाहिजे.**

पुस्तकात असलेल्या माहितीचे

सर्वेक्षण करणे, त्यातील आवश्यक वा उपयुक्त माहिती वेगाने पण समजून घेत वाचण्यासाठी लागणारी **वाचन कौशल्ये** मिळविणे, या **माहितीचे विश्लेषण आणि वर्गवारी करणे; सारांश लिहिणे**, टिपणे काढणे यांसारखी अभ्यास कौशल्ये तुम्हाला आत्मसात करावी लागतीलच. त्याही पलीकडे जाऊन समस्या सोडवण्यासाठी लागणारी अनेक कौशल्ये शिकणे होय. त्यासाठी **अचूक व नेमके निरीक्षण** कसे करायचे हे शिकावे लागेल. आपल्याला सभोवती असणाऱ्या प्रश्नांची, **समस्यांची जाणीव होईल** अशी आपली **संवेदनशीलता वाढवावी** लागेल. **निरनिराळी गृहिते मांडता येणे व ती प्रयोग करत तपासून पाहणे व योग्य उत्तराची निवड करणे** ही तंत्रेही अवगत करायला लागतील. म्हणजे या कौशल्यांच्या आधारे अनोळखी विषयांचा, प्रश्नांचा अभ्यास करणे तुम्हाला शक्य होईल.

आज आपल्या देशात विविध क्षेत्रातील प्रश्नांची संख्या अफाट आहे. त्या प्रश्नांची उत्तरे शोधण्यासाठी गाईड्स वापरून आणि घोकंपट्टी करून शिकणाऱ्यांची पिढी उपयोगाची नाही. वर उल्लेख केलेली अभ्यास कौशल्ये वापरत, या प्रश्नांचा अभ्यास करून, त्यावर उत्तर शोधणारे शास्त्रज्ञ, इंजिनियर, डॉक्टर, प्राध्यापक, कारखानदार, शेतकरी निर्माण व्हावे लागतील. तुमच्यातील अनेकांनी ही कौशल्ये हस्तगत केली तर हे अशक्य **मुळीच नाही.**

कौशल्ये मिळविण्याची सुरुवात नेहमी

नेटके लिहिता येना, वाचिता चुकतो सदा, अर्थ तो सांगता येना, बुद्धि दे रघुनायका ॥ ४५

महाविद्यालयीन युवक-युवतींनो, 'आयुष्यात काही वेगळे करायचे आहे का?' संपर्क प्रचीती,

ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे

अनुकरणातून होत असते. इतर यशस्वी व्यक्ती अभ्यास कसा करतात हे पाहून त्यांच्या पद्धतींचे अनुकरण करत अभ्यासाला सुरुवात करता येईल. हळूहळू यातूनच तुमची स्वतःची अशी अभ्यास तंत्रे तयार होतील. या अभ्यासतंत्रांचा सराव करता करता अभ्यास करण्याची सवय तुम्हाला लागेल आणि कालांतराने या सवयीचे रूपांतर अभ्यासू वृत्तीत होईल. मग तुम्ही अनोळखी प्रदेशात सहलीला गेला तरी तुमच्या अभ्यासू नजरेतून तुम्ही त्या प्रदेशाची नाना वैशिष्ट्ये टिपू लागाल. त्यावर मनन व चिंतन करू लागेल.

अभ्यास शालेच्या पलीकडचा

अभ्यासाला पाठ्यपुस्तकांच्या व परीक्षांच्या पलीकडे नेण्यासाठी तुम्हाला अनेक छोटे मोठे प्रकल्प करून पाहाता येतील. छोटे छोटे प्रयोग घरीसुद्धा करता येतील. रोजच्या वर्तमानपत्रांत येणाऱ्या विशिष्ट विषयांवरच्या बातम्यांची कात्रणे जमा करून या बातम्यांचा आधारे त्या विषयाचा अभ्यास करता येईल. पाठ्यपुस्तकांची परीक्षा संपल्यावर अभ्यास सहलींना जाता येईल. तुमच्या परिसरात एखादा कारखाना असेल तर अशा कारखान्यात जाऊन त्यांच्या अधिकाऱ्यांना भेटावे. त्यांच्याकडे कारखाना बघण्याची परवानगी मागावी. साधारणपणे अशी परवानगी कोणी नाकारत नाही. उलट उत्साहाने कारखाना दाखवतात. कारखान्यातील प्रक्रियांचा

अभ्यास करावा. त्यासंबंधीची माहिती ग्रंथालयात जाऊन शोधायची. हे करणे म्हणजेही स्वाध्यायच. गावात काही तज्ज्ञ व्यक्ती राहत असतात. जसे डॉक्टर, संशोधक, नव्या पद्धतीने शेती करणारे शेतकरी! त्यांना भेटून त्यांच्या मुलाखती घ्याव्यात. यातून ज्ञानाच्या विस्तारात जाणाऱ्या क्षितिजांचे आपल्याला दर्शन होते. अशा अनेक उपक्रमांमधून खरा जीवनावश्यक अभ्यास होतो.

खरे तर या अभ्यास उपक्रमांबद्दल खूप काही लिहिता येईल; पण तो वेगळ्या लेखाचा विषय होईल. स्वाध्यायाची व्याप्ती किती मोठी आहे याची तुम्हाला कल्पना यावी यासाठी हे कागदावर उमटविले.

नवीन शैक्षणिक वर्षांच्या आरंभी स्वाध्यायाचा हा व्यापक अर्थ लक्षात घेऊन अभ्यासाला लागलात तर अभ्यास काय करू, कंटाळा येतो हे प्रश्नच पडणार नाहीत. स्वाध्यायासाठी आवश्यक कौशल्ये यापुढील लेखात आपण क्रमाक्रमाने बघणार आहोत.

पण निदान यावर्षी पुस्तक अन् परीक्षांपलीकडचा स्वाध्याय करायचा असे ठरवा तर खरं! तुमच्या निश्चयपूर्तीला माझ्या शुभेच्छा!

■

- प्रा. विवेक पोंक्षे
रघुराज सोसायटी,
सिंहगड रस्ता, पुणे ३०

४६ | प्रसंग वेळ तर्केना, सुचेना दीर्घ सूचना, मैत्रिकी राखता येना, बुद्धि दे रघुनायका !!

'प्रज्ञाबोध मालिका' रु. १००/- (NTS परिक्षेसाठी) शालेय प्रवणता कसेटी प्रश्नसंच, इंग्रजी-मराठी माध्यमांमध्ये छत्र प्रबोधन

प्रकाशन

विद्यार्थ्यांच्या विकास चळवळीचे अध्वर्यू होऊ या!

प्रिय धडपडणारे, उत्साही विद्यार्थी, युवक, पालक, शिक्षक
सस्नेह नमस्कार!

गेल्या वर्षभरात महाराष्ट्रामध्ये ३० ठिकाणी विद्यार्थ्यांचे व पालकांचे मेळावे झाले. प्रतिभा विकसनाचे खेळ, हस्तकौशल्यांचे प्रशिक्षण, नाविन्यपूर्ण स्पर्धा, गटकार्य या गोष्टी विद्यार्थ्यांना खूप नवीन होत्या. ३-४ तास कसे निघून गेले हे अनेकांना समजत नव्हतं. सर्वजण त्यामध्ये इतके रमून गेले होते. नवीन शिकल्याचा, नवनिर्मितीचा आनंद त्यामध्ये होता. व्यवहाराला उपयोगी पडणारी काही कौशल्ये त्यात शिकायला मिळत होती. असं हसत खेळत, अनुभवसंपन्न करणारं, आत्मविश्वास वाढवणारं, प्रत्येकाला त्याच्या त्याच्या बुद्धिगुणांना व्यक्त करण्याची संधी देणारं, सर्वांगीण विकासाची दिशा व प्रेरणा देणारं, अनौपचारिक शिक्षण आमच्या मुलामुलींना नित्य मिळावं अन् त्यासाठी ज्ञान प्रबोधिनीने कार्यक्रमांचे आयोजन करावे अशी अपेक्षा सर्वच पालक मेळाव्यांमध्ये अत्यंत कळकळीने केली गेली.

ज्ञान प्रबोधिनीच्या शिक्षण प्रणालीत अभ्यासाच्या गुणांपलीकडे वरील सर्वच गोष्टींना विशेष महत्त्व आहे. त्यादृष्टीने गेली ३५ वर्षे ज्ञान प्रबोधिनीची शिक्षण प्रणाली विकसित होत आहे. अनेक उपक्रम संशोधिकेची, 'छात्र प्रबोधन' ह्या मासिकाची व 'प्रशिक्षक' ह्या द्वैमासिकाची आपण सुरुवात केली. नुसत्या मासिकाद्वारा हे साध्य होणार नाही याची जाणीव असल्याने गावोगावी सभासदांचे मेळावे, शिबिरे आपण घेत आहोत. त्याला जोड म्हणून गावोगावी ज्या पालकांना थोडा वेळ देणं शक्य आहे अशांसाठी 'संयोजक प्रशिक्षण शिबिरे' आयोजित केली. आतापर्यंत झालेल्या ३ संयोजक प्रशिक्षण शिबिरांमधून सुमारे १०० महाविद्यालयीन व प्रौढ सदस्य प्रशिक्षण घेऊन आपापल्या गावी गेले. तेथे त्यांनी प्रासंगिक, साप्ताहिक कार्यक्रमांना प्रारंभ केला. त्याबाबतचे वृत्त यापूर्वीच्या अंकांमध्ये आपण वाचले असेलच. यावर्षी पार्ले, डोंबिवली, बोरीवली, धुळे, नाशिक, इचलकरंजी येथील संयोजकांनी सुट्टीतील शिबिरे आयोजित केली. सर्वच ठिकाणची शिबिरे वैशिष्ट्यपूर्ण तर झालीच पण शिबिरात सहभागी झालेल्यांबरोबरच शिबिर संयोजकांचाही आत्मविश्वास वाढवणारी झाली. "आपल्यालाही हे जमू शकतं" यातून काम करण्यातला त्यांचा उत्साह वाढला. येत्या वर्षात त्याचे प्रत्यंतर नियमित कार्यक्रमांच्या आयोजनामध्ये जाणवेल.

असे असले तरी वेगाने बदलत चाललेल्या परिस्थितीवर मात करण्यासाठी गावोगावी विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्व विकसनाचे कार्यक्रम सुरू व्हावेत म्हणून ज्ञान प्रबोधिनीच्या शैक्षणिक अनुभवांच्या आधारे काही अनौपचारिक शिक्षणाचे कार्यक्रम यापुढे दरमहा छात्र प्रबोधनाच्या अंकात दिले जातील. ह्या कार्यक्रमाचा हेतू व तो कसा राबवायचा याची माहिती त्यामध्ये असेल. गावोगावच्या धडपडणाऱ्या विद्यार्थ्यांनी, जागरूक पालकांनी, उत्साही युवक-युवतींनी आपापल्या भागात हे कार्यक्रम स्वयंस्फूर्तपणे राबवावेत अशी अपेक्षा आहे. हे कार्यक्रम करण्यात येणाऱ्या अडचणींबाबत पत्राद्वारा अथवा समक्ष संवाद साधावा. त्यावर योग्य ते मार्गदर्शन प्रबोधिनीतून मिळेल. कार्यक्रम झाल्यावर त्याचे वृत्त आवर्जून छात्र प्रबोधनाच्या

देवा मला होऊ द्या ना, जलबिंदु पावसाचा, नाही व्हायचे हो मोती, दुवा हवा चातकाचा ४७

ललित लेखनाची कृतिपुस्तिका 'प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास' आवर्जून संघ ही ठेवा
ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन

पत्यावर पाठवावे.

सध्याच्या शिक्षण पद्धतीला केवळ दोष देऊन भागणार नाही त्यावर प्रभावी उत्तर अपल्यालाच शोधायला हवे, त्यासाठी हे उपक्रम निश्चितच उपयुक्त होतील असा विश्वास वाटतो.

सोलापूरचे कवी श्री. दत्ता हलसगीगर यांच्या शब्दात म्हणायचे तर

‘ज्यांची बाग फुलून आली, त्यांनी दोन फुले द्यावीत
ज्यांचे सूर जुळून आले, त्यांनी दोन गाणी गावीत
ज्यांच्या अंगणात झुकले ढग, त्यांनी ओंजळ पाणी द्यावे
आपले श्रीमंत हृदय, त्यांनी रिते करून भरून द्यावे
आभाळाएवढी ज्यांची उंची, त्यांनी थोडे खाली यावे
मातीत ज्यांचे जन्म मळले, त्यांना थोडे उचलून घ्यावे’

हे लक्षात ठेवत आपण अनेकजण या कार्याला लागू या!
तुमच्या कृतियुक्त प्रतिसादाच्या प्रतीक्षेत!

सस्नेह आपला
महेन्द्र सेठिया
ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे.

जून - जुलै मधील कार्यक्रम

- वर्षारंभ समारंभ :** साधारपणे जून अखेरीस अथवा जुलैच्या प्रारंभी हा कार्यक्रम व्हावा. कार्यक्रमाचा हेतू व स्वरूप या अंकातील ‘वर्षारंभ समारंभ’ या लेखात दिले आहे. विद्यार्थ्यांना काही व्यक्तिगत संकल्प करण्यास सांगावे. व्यायाम, वाचन, प्रवास, अभ्यास, कौशल्य शिकणे, छंद जोपासणे, स्वाभावातील बदल इ. पैकी ३ ते ५ संकल्प विद्यार्थ्यांनी करावेत. संकल्प का करावेत? कसे करावेत? याबाबत गटाशी आधी बोलणे व्हावे. वर्षारंभाला प्रमुख पाहुणे म्हणून शिक्षणक्षेत्रातील कोणी व्यासंगी व्यक्ती बोलवावी व त्यांना मार्गदर्शन करण्यास सांगावे.
- गुरुपौर्णिमा कार्यक्रम :** २० जुलैला गुरुपौर्णिमा आहे. त्यानिमित्त त्याच्या अलीकडे-पलीकडे हा कार्यक्रम घ्यावा. गुरुबद्दलचा आदर व ज्ञानदान करणाऱ्या सर्वच व्यक्तींबद्दलची कृतज्ञता व्यक्त करण्याचा, त्यांच्या इतकं मोठं होण्याचा संकल्प करण्याचा हा दिवस!
- कार्यक्रमाचे स्वरूप :** आपल्या गावातील विविध क्षेत्रांमध्ये, विविध समाजगटांमधील विशेष कर्तृत्व गाजविलेल्या, जिद्दीने व चिकाटीने एखाद्या क्षेत्रात यशस्वी झालेल्या, समाजासाठी निःस्वार्थीपणे काम करणाऱ्या व्यक्तीची यादी करावी. २-३ जणांच्या विद्यार्थ्यांच्या एक गटाला त्यापैकी १ किंवा २ व्यक्तींची नावे द्यावीत. त्यांनी वेळ घेऊन त्या व्यक्तींकडे जावे. गुरुपौर्णिमेनिमित्त त्यांना फुले देऊन नमस्कार करावा व त्यांचे काही अनुभव ऐकावेत. त्यांच्या यशामागील त्यांची धडपड, विशेष शिकवणारे प्रसंग त्यांना सांगण्यास सांगावे. नंतर विद्यार्थ्यांनी भेटलेल्या व्यक्तींचे अनुभव संपूर्ण गटाला सांगावेत. प्रमुख अतिथिने गुरुपौर्णिमेचा आजच्या काळातील संदर्भ गोष्टीरूपाने मांडावा. उक्कार व ध्यान अशी छोटी उपासना घ्यावी. अशाप्रकारे या कार्यक्रमाचे नियोजन करावे. एक आठवडा आधी मुलांना एकत्र करून त्यांना संबंधित व्यक्तींची नावे द्यावीत.

४८ सूर्य मध्यान्हासी आला चकाकत, लखाखत, वसुंधरेच्या घराचे दिशा कोन उजळीत

गाणं म्हणत जगण्यासाठी अन् फुलासारखं फुलण्यासाठी हवं छात्र प्रबोधन हाती.

अनुभवसंपन्न करणारी उत्साहवर्धक शिबिरे

मुलींच्या नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिरांचा वृत्तांत या अंकात तुम्ही वाचला आहेच. मुलांचे नेतृत्व शिबिरही आत्मविश्वास वाढविणारे झाले. १२ गावांमधून आलेल्या ४३ विद्यार्थ्यांनी पाहिले ५ दिवस प्रत्यक्ष कृतिसत्रांमधून विविध कौशल्यांचे प्रशिक्षण घेतले. जोनाथन सीगलची रूपक कथा या शिबिरात वाचण्यात आली. त्यावर झालेल्या चर्चेतून ही कथा प्रत्येकातल्या जोनाथनला साद घालत होती हे जाणवले. पथकशः स्पर्धा, बरचीनृत्याचे शिक्षण, त्यात धुंद होऊन नाचण्याची गंमत, विविध गटकार्ये या सगळ्यातून स्वतःच्या क्षमतांची जाणीव विद्यार्थ्यांना होत होती. प्रबोधिनीच्या ग्रामविकास क्षेत्रातील गुंजवणी खोऱ्यातील ८ गावांमध्ये या विद्यार्थ्यांनी एक दिवसाचे मुलांचे मेळावे घेतले. ग्रामीण जीवनाची ओळख, विद्यार्थ्यांना गोळा करून त्यांच्याशी दोस्ती करण्याचा अनुभव विलक्षण होता. “जो जे आपणासी ठावे, ते ते इतरांसी सांगावे” याप्रमाणे नेतृत्व शिबिरात शिकलेल्या अनेक गोष्टी त्यांनी गावातील मुलांना शिकविल्या. गावोगावचे मेळावू संपवून वेल्हे गावात परतताना मुसळधार पावसातील भिजणे आणि दुसऱ्या दिवशीचे ६ तासात तोरणा चढून-पाहून-उतरणे, शारीरिक-मानसिक-बौद्धिक आनंद देऊन गेले. एकूण शिबिर आत्मविश्वास जागृत करणारे-वाढविणारे आणि आपण इतरांसाठी काहीतरी केले पाहिजे अशी जाणीव निर्माण करणारे झाले. याबरोबरच महाराष्ट्रातील ८ ठिकाणची शिबिरे नुकतीच उत्तमरितीने संपन्न झाली. या सर्व व्यक्तिमत्त्व विकसन शिबिरांचा वृत्तांत पुढील अंकात वाचूया!

‘छात्र प्रबोधन’ ची स्थानिक कार्यालये

निगडी	- १) ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी ☎ ८४३८०
सोलापूर	- ज्ञान प्रबोधिनी, बालविकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर. ☎ २५७८२
सातारा	- १) श्री. सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१ सर्व्हे नं. ३२०/१अ अंजली कॉलनी, कंजें तर्फे. ☎ ५०५०४
सांगली	- १) श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडिलकर गल्ली. ☎ ७७३८२
कोल्हापूर	- १) डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ ☎ ५२१५३४
इचलकरंजी	- श्री. विनायक गद्रे, वॉर्ड नं. ५, घर नं. ६८अ, झेंडा चौक, इचलकरंजी ☎ ४२४००८
नाशिक	- १) सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्ण धाम, श्रीरामवाडी, म. गांधी रस्ता. ☎ ५७४८३०
ठाणे	- १) डॉ. अजित दातार, बी २० अहिल्या सोसा. घंटाळी रस्ता, ठाणे (प.) ☎ ५४२१०८७
डोंबिवली	- सौ. ज्योती औटी, ३-श्री बिल्डींग, टिळकनगर हायस्कूल जवळ, डोंबिवली (पू.) ☎ ४७४१३९
बोरीवली	- सौ. अंजली नलावडे, ६/२३५ योगानंद सोसा. वजिरा नाका, बोरीवली (प.) ☎ ८०८५५५०
पाले	- सौ. शुभदा देशपांडे, ३/३ नवप्रभात हौ. सोसा. हनुमान रस्ता, विलेपार्ले. ☎ ६१००८९६
अलिबाग	- श्री. तुषार साखळकर ‘सहयोग’ श्रीबाग नं २ अलिबाग २४६०३
रत्नागिरी	- सौ. अंजली कालेंकर, लक्ष्मीबाई लिमये चाळ, जोशी पाळंद. ☎ २०७२४
धुळे	- सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूड बाग, धुळे
चाळीसगाव	- श्री. विंचुरकर, मुख्याध्यापक, गुरुकुल माध्यमिक विद्यालय, चाळीसगाव
परभणी	- श्री. दिलीप रोके, ‘पास’ नाथनगर, परभणी
लातूर	- डॉ. अरुण देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर. ☎ ४२६११४
औरंगाबाद	- १) सौ. स्वाती पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट. ☎ २३३२६

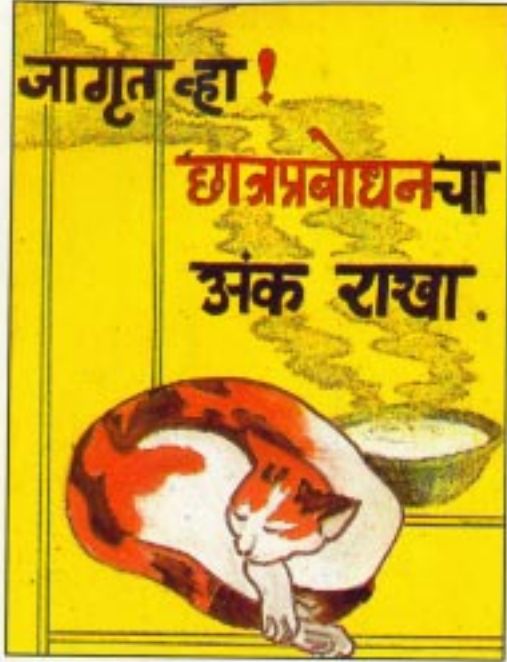
या कार्यालयांमध्ये सर्व शिबिरांची माहितीपत्रके मिळू शकतील.

तसेच शिबिरांचे शुल्क या ठिकाणी स्वीकारले जाईल.

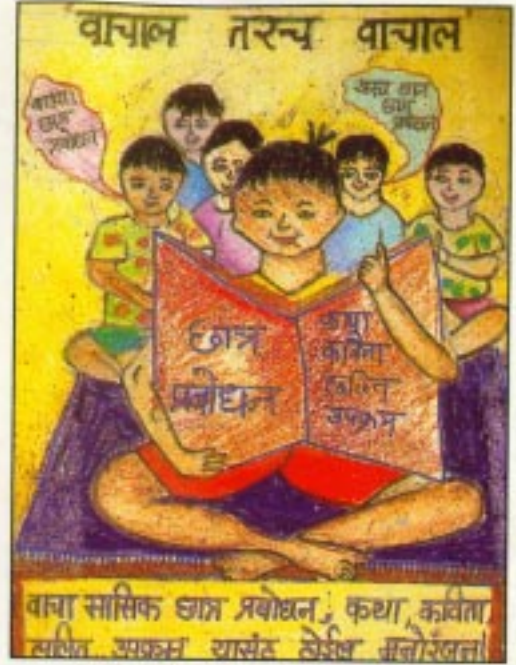
हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून प्रकाशक व संपादक प्रा. महेंद्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर २९ ज्येष्ठ शके १९१९, १९ जून ९७ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, पुणे येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिद्ध केले आहे.

रास शुभ्र पाकळ्यांची, गंध ऋतुचा जागला, रेंगाळता, रेंगाळता, गंध घरभर झाला.

‘ तुम्हीच संपादक व्हा ’ – स्पर्धेतील कल्पक जाहिराती

१. 'चिंतामणी' हस्तलिखित
पटवर्धन हायस्कूल, सांगली

२. 'संतश्रेष्ठ श्री ज्ञानेश्वर' हस्तलिखित
शाखा मंदिर कन्या प्रशाळा, औरंगाबाद

देशलसलठी कर्तृकलके सरुवसुवलके दलन हवे

देशलसलठी कर्तृकलके सरुवसुवलके दलन हवे
आपुलुकलक हलतलंती घडकु भवलतवुवलके शललुड नवे ॥१॥

गलनली सलरी इलडकुनल टलकु कललीडधुवे वेग भरु
डंध कललतल एककलकलके सडतेके धुवक उंच धरु
अडडडनलके डंनर कलककु, कलडल कलडल कन घेउ सवे ॥१॥

कर्तृकलकेल उधलण कलकेल डतेलल कलकी डरती
एककलके डरशन वुधलवे अशी असलकी सदल कृती
कुकुती हलदकी दलवुड डेडकु धरलधरलतुनल ललकु दलवे ॥२॥

सुवलरुथ ललड अनु शत्रुकलके डरशन ठलकी ठलकी घडे
सडडडणलके डलड कलककु डलडरुतुवलने कलकुकेडे
वुडकलकुवुडकलके डललल गुरुड कलल सलंधुडल सरुव तुवे ॥३॥

सडलकल आडे देव आपुलल, वलरस आपण वलकडलके
डरुडडडडडडड वसंत कुलकु सुवणुन आपुले सुकनलके
डल डनुवुडल शुकल सलंगती कर्तवुडलके डंनर नवे ॥ॡ॥

गुरलरुव डलकुवु डुरुडलरुधलने नकी कुणलकी कृडल सुधल
डरलकुरडलने आडड नलरु डलडकलडलडलरुधलकी कडडडलधल
दलनकतेलल डुनुहल देऊ डल डरलकडलके धडे नवे ॥ॡ॥

संपर्क डललल :
संपलडक, छात्र डुरवुधन,
कलन डुरवुधनली, ॡॡ० सदलशललड डेड,
डुणे ॡ११ ०३०. डु : ॡ००ॡॡॡॡ

कलरुडललडलकी वेळ : स. ॡ० ने संधुडल. ०
डल अंकलकी कलडलल : स. ॡ/-
वलरुडकल वरुगणी : स. ॡ००/-
डुरकलडन दलनलंक : सलरुडुड सलरु ॡ०० कलकु, डलके ॡॡॡॡ
ॡॡ-डे ॡॡॡ०